

DE BOER, Minne Gerben, 'Wat betekent *loslaten*?'. Hoofdstuk 5 van *Woordstudies I. ITALIANISTICA ULTRAIECTINA 4*. Utrecht: Igitur, Utrecht Publishing & Archiving Services, 2008. ISBN 978-90-6701-025-2. 89-135.

SAMENVATTING

Dit hoofdstuk van de bundel *Woordstudies I* presenteert een beschrijving van het Nederlandse woord *loslaten*. Dit wordt eerst introspectief gedaan, vervolgens wordt de woordenboekinformatie besproken en tenslotte is er gebruik gemaakt van een klein corpus, gevormd door het afvragen van Google. De 122 gevonden voorbeelden worden ingedeeld in *use types*, daarna wordt er een theoretisch kader ontworpen, gebaseerd op ideeën van Jackendoff en Herskovits, om de betekenis te beschrijven; de bedoeling hierbij is dat de use-types overeenkomen met de onderscheiden deelbetekenissen.

RIASSUNTO

Questo capitolo della raccolta *Woordstudies I* (Studi lessicali I) presenta una descrizione della parola nederlandese *loslaten*. Tale descrizione si fa prima introspettivamente, poi si discutono le definizioni dei vocabolari e infine viene usato un piccolo corpus creato mediante l'interrogazione di Google. I 122 esempi trovati vengono suddivisi in usi tipo, dopodiché si stabilisce un quadro teorico basato su idee di Jackendoff e Herskovits, per descrivere il significato. Scopo di questa descrizione è che gli usi tipo coincidano con i vari sensi postulati in via teorica.

SUMMARY

This chapter of the collection of articles *Woordstudies* gives a description of the Dutch word *loslaten*. This is first done introspectively, then the dictionary descriptions are discussed and finally we use a small corpus, created by questioning Google. The 122 examples found are subdivided in use types, thereafter we use a theoretical framework based on Jackendoff and Herskovits in order to describe the meaning. The idea is that the use types should correspond to the senses we distinguished from a theoretical point of view.

KEY-WORDS

Dutch language, word meaning, introspection, dictionary information, corpus linguistics, cognitive semantics

© Minne G. de Boer

De bundel *Woordstudies I* vormt het vierde deel van de reeks ITALIANISTICA ULTRAIECTINA. STUDIES IN ITALIAN LANGUAGE AND CULTURE, uitgegeven door Igitur, Utrecht Publishing & Archiving Services, ISSN 1874-9577 (<http://www.italianisticaultraiectina.org>).

5. WAT BETEKENT *LOSLATEN*?

Inleiding

Mijn artikel over *lasciare* is nu dertig jaar oud. Daardoor heeft het enige historische waarde gekregen. Dat bedoel ik niet in de negatieve zin dat het nu waardeloos is, maar in de positieve zin, dat het een mooi voorbeeld is van hoe dertig jaar geleden semantiek gedaan werd. Het is een van de weinige toepassingen van Jackendoff's semantische theorie van 1976: theorieën toepassen gold niet als interessant, theorieën aanpassen was beter; de *explicative adequacy* stond hoger in de pikorde dan de *descriptive adequacy*, althans voor beoefenaren van de algemene taalwetenschap. Voor een vreemde-talendocent lag dat iets anders. Ik was geïnteresseerd in frequentieonderzoek, en daardoor in woorden met hoge frequentie, ik had interesse voor polysemie, die ik terugvond bij Jackendoff (zijn *smoke*-voorbeeld)¹ en ik had me beziggehouden met causatieve werkwoorden.² Dus was het niet verwonderlijk dat voor een congres over *Lessico e Semantica*, van de Società di Linguistica Italiana, het twaalfde, te houden in Sorrento in mei 1978, mijn keuze viel op het werkwoord *lasciare*. En dat werd een oefening in polysemiebeschrijving in het kader van Jackendoff's theorieën.

Terugblikkend vallen mij enkele punten op. Het stuk geeft een volledig overzicht van de syntactische kaders en de semantische inhoud van het werkwoord in de 280 voorbeelden van het gekozen corpus, dat toen het meeste brede was dat ik voor het Italiaans kon vinden. Maar er ontbrak een verband tussen de afzonderlijke deelbetekenissen, een beschrijving van het netwerk dat ze onderling vormen. Een dergelijk netwerk zou ook pas opkomen met het werk van Dirk Geeraerts in de jaren '80. Het formalisme van Jackendoff was achteraf gezien nogal primitief; ondanks de kritiek van Hust en Brame, die ik meegenomen had, lag Jackendoff's oplossing nog in de schoot der goden. En het contrastieve element, dat mijn oorspronkelijke motivatie vormde, ontbrak ten enenmale; ook de Nederlandse vertalingen, die ik er nu in heb ingevoegd, stonden nog niet in het oorspronkelijke stuk; het enige contrastieve punt was de vergelijking met het Franse *laisser* en *lâcher*, waar contrastieve overwegingen meehielpen in de analyse. Nu ik besloten heb dit stuk in deze bundel op te nemen, juist om zijn historische karakter, ook in mijn eigen denken over semantiek, lijkt het me goed om

¹ Zie Jackendoff 1975, p. 661.

² Zie De Boer en Van Tiel-di Maio (1975).

een idee te geven van hoe ik het nu zou aanpakken. Dat doe ik met een van de Nederlandse equivalenten: het werkwoord *loslaten*. Ik introduceer dat werkwoord met een introspectieve inleiding, ga dan in op het wezen van een introspectieve benadering, vul de informatie vervolgens aan met woordenboekartikelen en corpusmateriaal, zal proberen een netwerk van betekenissen op te stellen, een vergelijking te maken met het Italiaans in de vorm van een modelartikel voor een tweetalig woordenboek, en eindigen met een theoretische terugblik.

Kennis door introspectie

'La'me los!', gilde ze. Een emotionele oproep, die verenigbaar is met verschillende situatietypen: de schuchtere jongeman die zijn hand legt op de arm van het onwillige meisje, de wat driester man die een arm om haar middel had geslagen, of de pedofiel die de deur van de kamer op slot had gedaan. En nog wel veel meer mogelijkheden. Voor de juiste interpretatie moeten we de context kennen. De uitroep zelf geeft daar geen informatie over. Wat is het invariante in die drie situaties? Als we dat weten hebben we de betekenis, of een van de betekenissen, van het werkwoord *loslaten* gedefinieerd.

De constructie waar het hier om gaat: *NP laat NP los*, telt vier elementen: een subject-NP, die een persoon aanduidt, het werkwoord *laten*, een object-NP, die ook een persoon aanduidt, en het adjectief *los*, dat een toestand weergeeft. Het geslacht van de personen doet er niet toe, dat kwam uit het contextzinnetje (plus wat inlevingsvermogen wat betreft de subject-NP). Van *laten* noteer ik voorlopig alleen maar dat het een verandering van situatie aanduidt, van *vast* naar *los*. Wat is 'vast' en wat is 'los'? Als het om een persoon gaat is 'los' een situatie waarin deze vrij zelfstandig, kan handelen, terwijl 'vast' een belemmering suggereert. Wat dit los zijn in mijn voorbeeld inhoudt is ook niet uitgemaakt. Ze kan blijven zitten tot haar aanbieder afdruipt, wervelend de dansvloer opschieten, of op een drafje naar moeder rennen. Het scenario waarin deze scènes voorkomen is dat van het menselijke contact, waarbij *dwang* een factor is.

We kunnen het scenario veranderen; het subject-NP wordt een dier, het object-NP een voorwerp. De bulldog pakt de bal beet, houdt hem stevig vast ondanks pogingen om hem die te ontfutselen, maar op verzoek van de baas laat hij hem braaf los. Beetpakken, vasthouden en loslaten, drie fasen met betrekking tot een voorwerp dat je in je macht kunt hebben. Bij alle drie is de bulldog actief, het voorwerp niet. Als het los is, is het wel onderhevig aan andere krachten. Meneer de Raaf liet de kaas los; die viel toen naar beneden. Het water sleurde alles mee wat los en vast zat, de strandstoelen volgden de stroom, de strandhokjes moesten eerst losgerukt worden.

Beetpakken is natuurlijk 's bulldogs wijze van vastpakken, maar metaforisch kan ook de schuchtere aanbieder haar arm beetpakken, zonder te bijten.

In weer een ander scenario, het justitiële, zitten de boeven vast en worden ze na goed gedrag losgelaten. In andere bewoordingen: ze zitten in de gevangenis en worden vrijgelaten. Hoe kwamen ze in die gevangenis? Ze werden eerst gepakt (of gevangen), en daarna vastgezet, in dat 'huis voor gevangenen', dat een gevangenis etymologisch is. Vastgepakt en vastgezet: een momentane handeling, zonder en met een duratieve resulterende situatie.

Als de bulldog zijn bal loslaat, dan is hij hem kwijt. *Kwijt* geeft een resulterende toestand aan, nadat een object uit je macht verdwenen is. Dat kan ook positief zijn, en dan komt *los* weer in het beeld. Drie bossen rozen voor 5 euro, om los te worden. De piloot bombardeerde Enschede, want over Duitsland hing een dikke mist en hij moest los zijn voor hij terug kon naar zijn basis.³

Iets kan *loslaten*, dan kan het autonoom bewegen. De huid laat los, het vastgeplakte oortje laat los.

De bulldog kan door de getergde ME-ers ook op de demonstraten losgelaten worden. In dat geval blijft hij niet op zijn achterste zitten, en er is een actant meer in het scenario.

Hoe werkt introspectie

Als ik me afvraag wat een woord betekent, probeer ik me een situatie voor te stellen waarin ik dat woord zou gebruiken. Bijvoorbeeld: een hond loslaten. Een man laat zijn hond uit, keurig aangelijnd. Bij het gemeentelijke hondenuitloopterrein, ook wel hondenpoepveld genoemd,⁴ maakt hij de lijn los en de hond kan zijn gang gaan. Ik kan dit voorval geobserveerd hebben, maar het meest waarschijnlijk is dat ik zo'n beeld in mijn geest construeer. Het is een individuele gebeurtenis, die echter als voorbeeld kan gelden voor andere situaties van ditzelfde type: ik kan me moeiteloos andere honden voorstellen, op andere terreintjes, en met andere bazen; ja, ik hoef niet eens zo'n scherp beeld te hebben van de man of van de hond in kwestie; hoe zich de scene afspeelt is niet zo belangrijk; ik heb een situatie-type in mijn hoofd. *Situation-type* is een term van Annette Herskovits, uit haar voorzetselonderzoek; *er staat een vaas op de tafel* is een van de basis-situatietypen van het voorzetsel OP. Ik zou zo'n situatie op verschillende wijze kunnen uittekenen.

We kunnen nog wat abstracter redeneren en zeggen: er zit iets gemeenschappelijks tussen het situatietype *de mier loopt over de tafel* en het

³ In mijn introspectie spelen uiteraard mijn persoonlijke herinneringen een rol.

⁴ De eerste term hoort tot het bureaucratische register, de tweede tot de algemene taal.

situatietype *de jongen fietst over het plein*. Dit gemeenschappelijke is een gebruiksmogelijkheid (van OVER in dit geval), in het Engels een *use type*, waarvan de geciteerde voorbeelden standaardgevallen zijn. In ons geval kunnen we bijvoorbeeld abstraheren van de diersoort, en hond vervangen door kat: *de hond loslaten* en *de kat loslaten* behoren dan tot hetzelfde use type, ook al is in het eerste geval misschien een hondelijn in het spel en in het tweede een kattermandje. Hoever we gaan bij dit abstraheren is een pragmatische kwestie: we zouden bijvoorbeeld kunnen aannemen dat *nertsen loslaten* en *schotse hooglanders loslaten* verschillende use types zijn, omdat de doelstellingen in de desbetreffende scenario's zo verschillend zijn (het criminele scenario van de dierenactivisten tegenover het positieve van de ecologen).

Bij introspectie zoeken we dus naar verschillende use types. Deze introspectie wordt echter gestuurd door theoretische overwegingen. Tenslotte betreft het introspectie van de vakman (de taalkundige). Bij de bovenstaande exercitie kan ik niet vergeten dat ik zojuist mijn artikel over *lasciare* herlezen heb en daardoor gevoelig ben voor variatie volgens verschillende criteria: syntactische positie en functie, voornaamste kenmerken van de NPs (levend wezen ~ voorwerp ~ abstractum; mens ~ dier) en de semantische basiseenheden à la Jackendoff: GO, STAY, MOVE, CAUSE, LET, enzovoorts, begrippen als incorporatie van argumenten en toevoeging van secundaire kenmerken aan de basiseenheden, zoals BY, WITH of FOR. Gewapend met deze kennis probeer ik dan voorbeelden te variëren. Het resultaat is een aantal use types, die herkenbaar zijn (als ze niet door anderen te herkennen zijn, dan moet ik ze opgeven en betere kiezen).

Het resultaat is dat we een aantal use types beschikbaar hebben die we intuïtief aanvoelen, die voorzien zijn van standaardvoorbeelden en voldoende herkenbaar zijn om als vergelijkingsmateriaal te dienen bij de uitbreiding van het materiaal. In wezen kunnen we niet zonder deze introspectie; we gebruiken die ook bij beoordeling van materiaal uit talen die we niet als onze moedertaal beheersen. Wat immers waren de ingevoerde eigenschappen FIXUS en LAXUS uit mijn *lasciare*-artikel anders dan fancy-namen voor 'vast' en 'los'?

Kennis door woordenboeken

Voor de betekenis van *loslaten* heb ik het WNT, de Van Dale 1976 (VD76) en de Hedendaagse Van Dale (HvD) uit 1979 geconsulteerd.⁵ Het WNT is gebaseerd op excerpten uit de literatuur, meestal van voor de 20e eeuw. Een redacteur heeft dat materiaal gebruikt en er een indelingsschema op losgelaten (zie groep 4 in het overzicht van het Google-materiaal voor deze constructie met *loslaten*). Dit schema is betrekkelijk vaag en woordenrijk.

Het WNT

Het WNT heeft vier transitieve en een intransitieve betekenis.

Betekenis 1:

Van levende wezens en hun lichaamsdeelen: toelaten of maken dat zij los, vrij, niet vastgehouden, afzonderlijk enz. worden, hun de vrijheid geven, ze in vrijheid stellen, niet meer vasthouden.

Het werkwoord is transitief, daaruit volgt: NP_1 laat NP_2 los. De NP_1 wordt niet gespecificeerd, tenzij die ook onder de genoemde levende wezens valt. De *hond laat mijn been los* valt hier automatisch onder, maar hoe zit het met abstracta? (we zullen er een aantreffen bij de metaforen). De keuze tussen *toelaten* en *maken* impliceert een verschil tussen CAUSE GO en LET STAY. Men zou zich voorbeelden van het laatste kunnen voorstellen (*zijn jas los laten*), maar er zijn er niet veel en het is de vraag of het WNT eraan gedacht heeft. Voor NP_2 zijn zowel *hij laat haar los* en *hij laat haar hand los* aanvaardbaar. *Los* is synoniem met *vrij* en antoniem van *vast*. Voor de rest is het niet duidelijk of er een onderverdeling van de situatietypen van *los* bedoeld is. In ieder geval is deze omschrijving sterk ondergespecificeerd; het is niet duidelijk hoeveel situatietypen hier aanwezig zijn; een test zou kunnen worden gevonden in vertaalequivalenten, zie het Engels: *unleash the dog, let go her hand, drop the ball*, die absoluut niet door elkaar gebruikt kunnen worden. Dat wijst erop dat het op zijn minst handig is meer situatietypen aan te nemen. Het WNT geeft voor deze betekenis geen voorbeelden.

Betekenis 2:

Van zaken: Toelaten of maken dat zij los worden, ze niet meer vasthouden of tegenhouden, enz.

⁵ De Van Dale is erg schatplichtig aan het WNT, zoals ik ook bij andere gelegenheden heb kunnen vaststellen (met name bij het verifiëren van de betekenissen van *grenswoorden*, zie hoofdstuk 20 van mijn *Woordstudies II*), de HvD heeft iets van het oudere materiaal opgeruimd.

In principe is dit dezelfde vage definitie, met het enige verschil dat hier NP₂ op zaken slaat. *De hond laat de bal los* zou hieronder vallen. Het WNT geeft echter een ingewikkeld voorbeeld, met een abstractum (*taalrechten loslaten*, uit een Belgische tekst). Het ziet er niet erg Nederlands uit en is hoogstwaarschijnlijk een vertaling uit het Frans: *concéder des droits linguistiques*.⁶

Betekenis 3a:

Met een persoon als object: laten gaan, vrijlaten of met rust laten. Bijna altijd met een ontkenning: *niet loslaten*.

Voorbeeld: Ik heb hem zeer aangezet om toch nu zijne onderzoekingsreis aan te vangen: hij zal dit, maar stelt zich niet in beweging en ik zal hem niet *loslaten*. (Van Lennep)

De zoon loslaten, want daar gaat het in dit voorbeeld om, wil hier zeggen hem zijn eigen boontjes laten doppen. *Los* = los van de vaderlijke controle.

Betekenis 3b:

Van personen of zaken: in den steek laten, laten schieten, prijsgeven, niet meer omzien naar.

Voorbeeld 1: Zoo wij [Papa] *loslaten*, wie zal zich dan zijner aantrekken?

Voorbeeld 2: wij weten, dat gij het geldt niet zoudt *loslaten*, indien ...

Voorbeeld 3: Laat, bij het *loslaten* der traditie, toch niet de eeuwige en heilige kern los. (Van Eeden).

Het eerste voorbeeld, *Papa loslaten*. is mutatis mutandis hetzelfde als *de zoon loslaten* van betekenis 3a. Het gaat opnieuw om de zorg voor een familielid en hoeft dus niet in een aparte betekenis ondergebracht te worden. In de beide andere voorbeelden gaat het om bezit: financieel of historisch bezit. In Jackendoff's termen is dit de possessieve modus van GO.

Betekenis 3c:

Van hetgeen iemand in zijn binnenste heeft, in 't bijzonder van hetgeen hij weet: niet voor zich houden, laten blijken.

Voorbeeld 1: zijn geheim *loslaten*.

Voorbeeld 2: er een *loslaten* = een vloek laten ontsnappen.

Deze voorbeelden zien er nogal vertaald uit: *release a secret* (= een geheim verklappen) en *lâcher un juron*.

⁶ In Google vinden we alleen datzelfde citaat, dat afkomstig is van August Vermeylen. Voor 'rechten loslaten' worden alleen maar voorbeelden gegeven waarin *loslaten* 'opgeven' betekent.

Betekenis 4a:

Toelaten of maken dat iemand of iets in beweging komt.

Voorbeeld: de zang inhouden en loslaten (van een merel, citaat van Stijn Streuvels).

Het voorbeeld dekt de definitie niet erg goed. Op deze betekenis wordt ook gedoeld in de definitie van 1 (van dieren, wanneer uit het verband of een bepaling blijkt dat deze zich vervolgens op een prooi gaan werpen) en ook van 2. In wezen zou *de hond loslaten* een beter voorbeeld zijn. Zie later.

Betekenis 4b:

Van gevoelens: geen definitie (dus impliciet die van 4a).

Voorbeeld: daar [zijne leer] gegrond was op het loslaten aller driften (Conscience)

Ook dit voorbeeld lijkt niet erg Nederlands.⁷

Intransitieve betekenis:

Dit wordt in een lange en omstandige definitie gezien als een situatie waarin het subject zich van het object verwijderd. De relatie met de transitieve betekenis kan dan geformaliseerd worden als: NP₁ laat NP₂ los → NP₂ laat los (van NP₁).

Voorbeelden: het loslaten des hoornwands van de hoornzool (uit een veeartsentekst), en 'het dek [laat] geheel los en valt van de sigaar af', de bloemen laten los (als men eraan rukt).

De beschrijving geeft een mediaal karakter aan het werkwoord, zoals in het Franse *se détacher*, het Italiaanse *staccarsi* en het Duitse *sich ablösen*. Er zijn vast wel simpeler voorbeelden te vinden.

Conclusie voor het WNT: het artikel is opgebouwd uit de tegenstellingen van diathese, subcategorisatie of selectie (levend, niet-levend, abstract) en een aantal min of meer metaforische uitbreidingen. Het geheel is weinig specifiek, de voorbeelden zijn meestal slecht gekozen, en een aantal gevallen zijn dubieus, marginaal of vertaald. De informatie is een eeuw oud.

⁷ Deze opmerking moet niet opgevat worden als een nationalistisch pleidooi voor Noord-Nederlands, integendeel, een taal als het Nederlands kan beschouwd worden als een polycentrische standaardtaal. Maar het WNT vertegenwoordigt in veel gevallen de historische fase waarin zich in Vlaanderen nog een standaardtaal voor de literatuur aan het ontwikkelen was, gemaakt door mensen die hadden leren denken in het Frans.

Van Dale

VD76 en de HvD geven in grote lijnen dezelfde informatie; bij de voorbeelden vinden we vaak het WNT terug. Er zijn vijf betekenissen van transitief *loslaten*, en één van intransitief *loslaten*.

Het intransitieve *loslaten* is duidelijk en heeft goede voorbeelden. De betekenis is 'niet vast blijven zitten, losgaan, los worden'. De voorbeelden betreffen schoenzolen, behangsel (alleen VD76) en lijm. Aangezien 'los worden' niet als parafraze gebruikt kan worden (*?de schoenzolen worden los*), kan dit eerder gezien worden als een soort abstract predicaat.

Voor het transitieve gebruik hebben we de volgende vijf betekenissen:

Betekenis 1:

Niet vasthouden, vrijlaten. Voorbeeld: zij hebben de gevangenen weer losgelaten.

In VD76 ook: een touw loslaten.

Met voorzetsel (HvD): honden loslaten op de demonstranten.

Betekenis 2:

Niet voor zich houden, laten blijken.

HvD: voorbeeld met voorzetsel: zij wil niets loslaten over het programma.

In VD76 als betekenis 4: van zijn geheim laat hij niets los.

Betekenis 3:

Met rust laten.

Voorbeeld: HvD Ik laat je zus niet los, voor zij antwoord heeft gegeven op mijn vraag.

VD76 (betekenis 2): ik laat u niet los, eer u mij nog een paar inlichtingen gegeven hebt.

In VD76 verder nog: (Zuidn.) laat hem maar los = laat hem maar betijen. (van gevoelens, gedachten, enz.) die gedachte liet hem niet los = hij moest er steeds aan denken.

zulke dingen moet je loslaten = aan God overlaten.

je moet hem (een zieke bijv.) loslaten = zijn lot aan God overlaten.

Betekenis 4:

in de steek laten, afstand doen van.

Voorbeeld 1: HvD: Wij kunnen die oude man niet loslaten (= opgeven)

Voorbeeld 1: VD76: wij kunnen hem niet loslaten (= opgeven).

Voorbeeld 2 voor beide: de traditie loslaten

Betekenis 5:

VD76: toelaten dat iets in beweging komt: de driften zijn losgelaten

HvD: hetzelfde voorbeeld, maar zonder definitie.

Commentaar: Betekenis 1 is de concrete betekenis, die voorkomt met een levende (gevangenen) of een niet-levende NP₂ (het touw). In het eerste geval zijn er twee constructies: het type *de honden loslaten* en het type *de honden loslaten op*. In het tweede geval is het onduidelijk wat de gevolgen voor de participanten zijn: bij iemand die een touwtrekwedstrijd houdt is dat anders dan bij iemand die aan een parachute hangt. Het voorbeeld met 'je zus' in 3 is dubbelzinnig; het zou ook concreet geïnterpreteerd kunnen worden, bijvoorbeeld bij gestoei van kinderen.

In de overige betekenissen komen we zes metaforen tegen.

M1: In geval 2 zijn gedachten de inhoud van je hoofd: *zijn geheim loslaten* van de WNT. Opmerkelijk is dat deze betekenis alleen nog maar voorkomt in de constructie *(n)iets loslaten van*. *Het programma loslaten* kan niet langer de betekenis hebben van 'de inhoud ervan verklappen'.

M2: Gedachten kunnen ook de positie van N₁ innemen: ze worden dan gezien als iets buiten je dat de controle over je overneemt. Deze metafoor komt voor in betekenis 3: *die gedachte liet hem niet los*.

M3: Met rust laten, wil zeggen niet-fysieke dwang opheffen, NP₂ raakt buiten controle van NP₁. De WNT-voorbeelden met Papa en zoon vallen hier ook onder.

M4: Overgeven staat zowel in betekenis 3 als in betekenis 4 vermeld, zonder dat het verschil duidelijk wordt. De meeste voorbeelden zullen wel op een sterfbed duiden, hetgeen de nadrukkelijke vermelding van God verklaren kan.

M5: Een traditie loslaten is een voorbeeld van het possessieve LET GO. Het zou een aparte betekenis moeten zijn, tenzij relaties tussen personen gezien worden als een abstracte vorm van bezit.

M6: Het WNT-voorbeeld van Conscience (*het loslaten aller driften*) wordt omgevormd tot: *de driften zijn losgelaten*. In beide gevallen zijn die driften metaforische wilde dieren. De vraag rijst of ze ook op iemand losgelaten kunnen worden. Deze vraag zal in een volgende paragraaf beantwoord worden.

De hoofdindeling in dit woordenboekartikel is syntactisch, waarbij alleen transitief ~ intransitief een rol speelt; niet de toevoeging van *op*. Binnen de transitieve gevallen is de indeling metaforisch, waarbij de metaforen niet al te scherp afgebakend zijn. De typen en de voorbeelden hebben veel te danken aan het WNT, maar de voorbeelden worden zo nodig gemoderniseerd of (HvD) weggelaten.

Corpusmateriaal

Corpusmateriaal kan op twee manieren gebruikt worden. In de eerste plaats kan er een afgebakend en daardoor hanteerbaar corpus gevormd

worden, waarin systematisch gezocht kan worden naar de voorkomende gevallen. Zo zal ik hieronder een verzameling van 122 voorbeelden met *loslaten* gebruiken om een lijst van situatietypen op te stellen die in de huidige taal met *loslaten* geassocieerd kunnen worden. Ten tweede kan het 'oneindige' corpus⁸ gebruikt worden als controle voor bevindingen en hypothesen. Zo kan ik een combinatie van driften en loslaten opvragen om een antwoord te krijgen op de vraag of *zijn driften loslaten* nog een actueel voorbeeld is.

Een corpus van 122 voorbeelden

Voor het volgende overzicht is gewerkt met 122 voorbeelden die verkregen zijn door Google te ondervragen op *loslaten*, *losgelaten*, *liet los*, enzovoort. De voorbeelden zijn situation-tokens, maar ze worden hier gebruikt als situation-types; de situation-types uit het bestand zijn vervolgens geordend in voorlopige use-types, op grond van intuïtieve analogieën. Deze use-types worden hier in de willekeurige volgorde gepresenteerd die voortgekomen is uit de bevraging van het materiaal.

Groep 1:

NP₂ = dier. Een losgelaten dier is een dier dat in vrijheid is gelaten. De meer dan twintig voorbeelden laten verschillende situaties zien:

a. Dieren worden uitgezet in hun nieuwe woonplaats.

Otters, Schotse hooglanders, de beer Balou (in de Pyreneeën), het eerste broedpaar.

b. Dieren worden behandeld en daarna weer in vrijheid gelaten.

Geringde vogels, een uil.

c. Honden en katten:

Minou [geleidehond] voor het eerst losgelaten; de hond kun je niet meer loslaten, het risico is groot.

Ook *los laten lopen*: mijn katten, de hond vrij laten loslopen.

d. Met kwade bedoelingen:

⁸ Een 'oneindig' corpus is een corpus dat zo groot is dat alle gebruikssituaties erin voorkomen. Gedacht kan worden aan de enorme corpora die vooral voor het Engels ontworpen zijn of het corpus dat verkregen wordt door een vraag te stellen aan Google.

Zo liet hij eens een varken los in de studiezaal; nertsen loslaten, wilde zwijnen bewust loslaten, zodat ze kunnen worden afgeschoten.

e. Met goede bedoelingen;

Meer dan 100.000 [sc. duiven] werden zaterdagochtend losgelaten.

Het invariante element is dat in al deze gevallen het dier eerst onder controle van de mens was en daarna daarvan werd bevrijd. Het kan dan zijn eigen gang gaan, al naar zijn aard.

Groep 2:

NP₁ is een dier of iets wat aan een dier gelijkgesteld kan worden.

De voorbeelden zijn:

Wanneer de hond op commando iets *loslaat*.

De superroofdieren kunnen een mens zonder moeite in tweeën scheuren, maar ze houden zich vaak in of *laten los*.

Het dier slaakte een kreet, *liet los* en ging er brullend vandoor.

De haai *liet los* en verdween.

Ik gaf hem een trap in zijn buik en mijn vader *liet los*.

Even deppen en de teek *liet los*. Het zijn allemaal situaties waarin NP₂ aan een dreigende greep ontsnapt. De NP is vaak geïncorporeerd: *het (of mijn) lichaam* bij het voorbeeld met de haai, *mij* in het incestvoorbeeld.

Groep 3:

NP₂ is een voorwerp, dat na losgelaten te zijn, onderhevig is aan andere krachten, meestal de zwaartekracht, maar in het geval van de (Belgische) ballonnetjes juist een omgekeerde kracht.

500.000 balletjes losgelaten op Spaanse Trappen Rome

de kleine knikker wordt hier vanaf 5 cm hoogte losgelaten [natuurkundeproef]

de veer zorgt voor een autoblokkerende werking door het gewicht van de klimmer wanneer het touw wordt losgelaten.

Jan Willem, onze canonball-schutter, schoot de bal keihard op de keeper, die liet los.

Groep 4:

De constructie is NP₁ laat NP₂ los op NP₃. Er zijn verschillende situatietypen. Een situatie betreft het lanceren van nieuwe producten. Een duidelijk voorbeeld is: *Mac OS X Leopard losgelaten op publiek*. De NP₃ kan geïncorporeerd zijn, zoals in *Vista losgelaten*. Dit is een neologisme, gebaseerd op het Engelse *release*. Wat de bedoeling is wordt duidelijk uit het volgende bericht:

Kop: VMware Fusion voor Mac OS X wordt maandag losgelaten

Begin tekst: Vanaf aanstaande maandag zal VMware's Fusion-virtualisatiesoftware voor Mac OS X te koop zijn.

Het gaat hier dus om twee predicaten: NP₂ gaat uit de fabriek, opdat NP₃ het koopt.

Een tweede recent gebruik is het type dat in de volgende voorbeelden te zien is:

Heb allerlei anti-virus- en spyprogramma's op mijn pc losgelaten.

The Force Unleashed is in aantocht en er worden veel geavanceerde technieken op losgelaten.

Bruggetje waar mijn fantasie op losgelaten is [onderschrift bij foto].

De bedoeling is dat NP₂ iets met NP₃ gaat doen, of misschien omgekeerd.

De overgang van het agressieve-hondenscenario tot dit type is te zien in:

VRT krijgt 'aalmoes'-contract. Pub [een reclamezender] wordt losgelaten op kinderen.

Dit zinnetje kan gelezen worden als een metafoor van een aanval van de reclamezender op de kinderen, maar het wordt ironisch gebruikt, of liever: een ironische interpretatie wordt algemeen en creëert zo een nieuw use type. De eenzijdige agressie wordt een wederzijds spel: mijn fantasie gaat spelen met dat bruggetje, of het bruggetje gaat spelen met mijn fantasie (zet mijn fantasie in gang). Het anti-virusprogramma gaat zich uitleven op de pc, maar wordt er ook door getest.

Groep 5:

Ik heb maar één voorbeeld in mijn materiaal. In een database over Baskische terreur-incidenten vinden we:

Beroep: Duits consul; ontknoping: losgelaten door ETA.

Dit is een voorbeeld van het standaardtype 'gevangenen loslaten'.

Groep 6:

Het intransitieve *loslaten*: Er zijn veel voorbeelden, die goed passen in de al bekende gevallen. Zo van het menselijk lichaam: het netvlies, de placenta, nagels en haren; tanden van een pup, poliepen van kwallen. Van voorwerpen: tegeltjes van de douchecel, huisnummerbordjes, stickers op laptop, behang of stuc laag, dakplaten, schoenzolen, magneetjes van kinderspeelgoed, een gondel van een kermisattractie, de hor van het raam,

het anker van een schip, stof en vuil, van een vloerkleed. Al deze voorwerpen zaten eerst aan het andere vast of vormden er een deel van; als gevolg van een gebeurtenis of slijtage wordt dat verband verbroken. In praktisch alle gevallen is de zaak waar de losgeraakte voorwerpen aan vastzaten te reconstrueren uit de context of uit onze kennis van de wereld (het losgelaten anker).

Een grammaticale curiositeit is dat het hulpwerkwoord van tijd *hebben* is, maar dat er wel een voltooid deelwoord mogelijk is.

Groep 7:

Een ander neologisme⁹ vinden we in:

Het clubhuis van de Stichting Ouders van Losgelaten Kinderen.

Persoonlijk kende ik dit gebruik niet (ik zou 'losgeslagen' gebruikt hebben), maar er zijn verschillende voorbeelden van te vinden: losgelaten meiden, losgelaten pubers, het T-shirt Pas op losgelaten vrijgezel en de bus vol echte losgelaten Ollanders. Het ziet eruit als een ironische uitbreiding van de losgelaten honden: hetzelfde idee van onbeheertheid. Maar het is productief wanneer het om personen gaat.

Groep 8:

Het metaforische loslaten van controle komt voor in verschillende varianten. Bij personen heb ik drie voorbeelden die drie fasen van controle weergeven.

Voorbeeld 1: Ik heb haar niet meer losgelaten. We spraken af voor de volgende avond en daarna, en daarna. In november 1982 zijn we getrouwd.

Hier is de bemoeienis positief; althans dat willen we hopen.

Voorbeeld 2: Het is al een tijdje over tussen mij en mijn ex maar ik kan hem nog steeds niet loslaten.

Het gaat om een emotionele band, waar de NP₂ (hopelijk) geen last van heeft.

Voorbeeld 3: Themadag Stalking: Word jij ook niet losgelaten?

Hier is de band een probleem geworden.

Behalve in relaties kan *loslaten* ook in een arbeidsverhouding een rol spelen. Zo in het voorbeeld:

⁹ Misschien is hier de term *neosemie* beter.

Je stimuleert creativiteit door als leidinggevende je mensen los te laten.

Van deze betekenis gaan we naar de betekenis die in de Van Dale 1976 door een overgave aan God verklaard wordt. Nu de religie op zijn retour is wordt dit het terrein van de psychologische hulpverlening: rituelen helpen om een overledene geleidelijk los te laten. Ook hier verbreekt NP₁ een band met NP₂. Maar wat er losgelaten wordt kunnen ook gevoelens zijn en dan is *loslaten* een favoriet woord uit de meditatiwereld.

Voorbeelden:

Je bent hier om je woede los te laten , want je wilt vrij zijn.
Schuld en verdriet wordt losgelaten; de ziel gaat naar het licht.
Oud zeer eindelijk losgelaten.

Maar er zijn ook andere contexten, zoals in de aansporing van de beweging voor 'animalfreedom':

Het is beter om de gehechtheid aan dieren los te laten.

Groep 9:

In een aantal voorbeelden is de betekenis *afzien van, opgeven* dominerend. Hierbij gaat het om een vorm van abstract bezit.

Je hebt Christenen die het nog in naam zijn maar de doctrine hebben losgelaten.
Kwantitatieve sturing is daarbij losgelaten.
RTL 4 heeft stempel van familiezonder losgelaten.
Is dat criterium nu losgelaten: Waarom is dat losgelaten: Moeten leerlingen in plaats daarvan nu tot de zwakste 10% lezers of spellers behoren?
5 redenen om het geld los te laten en te concentreren op plezier in het werk.
Manager moet ego loslaten

Het kan ook gaan om politieke doelen:

GS Zuid-Holland laten optie Hoekse Waard niet los.
Werkgevers laten concurrentiebeding niet los.
Volgens Halsema worden eerder gepresenteerde milieudoelen losgelaten in de dinsdag gepresenteerde begroting.

Politieke doelen maken deel uit van het politieke kapitaal van een partij. Zie ook het begrip 'kroonjuwelen' om dit verband tussen politieke doelen en bezit te rechtvaardigen.

Groep 10:

Er is één voorbeeld van het verklappen van een geheim:

Een volgende beller liet los dat zijn opdrachtgever www.chanceonline.nl is.

In dit geval is *loslaten dat S* een constructie die nog niet in dit verhaal is voorgekomen. In een voorbeeld van de tweede soort Google-onderzoek zal het nagevraagd worden. Wat er losgelaten wordt is uiteraard informatie, dus een abstracte vorm van bezit.

Groep 11:

Als NP₁ een gebeurtenis is, dan kan die je in de greep houden (metafoor van een dier). Bijvoorbeeld in:

De oorlog heeft me nooit meer losgelaten.

Hoe is het te verklaren dat dit proces u nooit heeft losgelaten.

Groep 12:

Er is nog een concreet type *loslaten*. Dat betreft schakelaars, knoppen, hefboomen en dergelijke. Zolang je de schakelaar vasthoudt houd je controle over het proces dat erdoor geregeld wordt; bij loslaten laat je het proces zijn gang gaan.

Dit geval is aanwezig in alle situaties waarin je een instrument beheerst door aanraking. Het omgekeerde is ook mogelijk: door ergens op te drukken beheerst men een proces. Dit is het geval bij de orgeltechniek:

Maar wanneer moet een noot nu losgelaten worden, of, met andere woorden, hoelang duurt nu een noot?

Een andere functie van het loslaten treedt op bij het schaakspel. Loslaten van een stuk betekent dat de zet een feit is (dat dus bij wijze van spreken de hond van de lijn is). Maar niet altijd; dat hangt af van de regels van het spel:

Wanneer de hand van de speler de koning heeft losgelaten, is de zet nog niet gedaan.

De hond blijft nog onder controle.

Groep 13:

Een heel nieuw scenario voor *loslaten* treedt op bij het zogenaamde Book Crossing. Volgens Wikipedia is dit 'een initiatief van en voor enthousiaste lezers van over de hele wereld. Ze laten boeken 'in het wild' achter, zodat anderen ze kunnen lezen. Het is bedacht door ene Ron Hornbaker in maart 2001. De Engelse tekst in Wikipedia is: *the practice of leaving a book in a public place to be picked up and read by others, who then do likewise*. Maar de

technische term is 'release': *To release a book means that a member will pass the book on to a friend or fellow member or leave the book in a public place for anyone passing by to find.* Aangezien de tekst van Wikipedia in verschillende talen vertaald is kunnen we hier de creatie van nieuwe termen voor een gedefinieerd begrip bestuderen.¹⁰ De Italiaanse versie van *release* is *rilasciare* (een morfologische leenvertaling dus), de Nederlandse is *loslaten*, waardoor opnieuw aangetoond wordt dat *loslaten* functioneert als een soort standaardvertaling van *release* (zoals ook het geval was bij de uitgekomen computerproducten). Documentatie bij Google:

Hier nog een lijst met het aantal BookCrossers naar hoeveelheid van geregistreerde en losgelaten boeken.

Ze vertelt over een boek dat ze in Arnhem had losgelaten.

Boeken zijn in deze metafoor gelijk aan dieren die uitgezet worden; dat blijkt ook uit het ideologische motief dat een boek bevrijd moet worden uit de stoffige bibliotheek waar het nooit ingekeken wordt en in vrijheid gesteld zodat iedereen het kan lezen.¹¹

Interpretatie van de gevonden voorbeelden¹²

De 122 voorbeelden zijn allemaal unieke situaties, in Herskovits' termen situation-tokens. Als ik ze wil interpreteren herken ik ze als situation-types. Bijvoorbeeld in groep 2: voorbeeld 1: hond laat voorwerp uit zijn bek vallen; voorbeeld 2: roofdier bijt niet door, maar doet zijn bek open zodat zijn prooi (een mens) kan ontsnappen; hetzelfde situation-type voor voorbeeld 3; idem voor de haai in voorbeeld 4, maar nu onder water. In voorbeeld 6 had de teek zich in het lichaam van iemand vastgebeten; door het water is hij gedwongen zijn kaken te laten verslappen. In voorbeeld 5 heeft de vader zijn dochttertje in zijn macht, maar door een trap in zijn buik moet hij haar laten gaan.

De talige weergave van de situation-tokens is onvolmaakt; lang niet alle details zijn in de tekst aanwezig. Dat het voorval met de haai aan het strand bij Brisbane plaatsvond, meen ik me te herinneren van de

¹⁰ Wikipedia is een machtig instrument voor motivatieonderzoek bij neologismen. De Duitse term blijkt *auswildern* te zijn, dus ook het woord dat gebruikt wordt voor dierentuindieren.

¹¹ Als taalonderzoeker constateer ik hier een interessante betekenisuitbreiding binnen een nieuw gecreëerd scenario; als taalgebruiker uit de tijd van voor het wegwerperconsumptisme kan ik een lichte ironie niet onderdrukken.

¹² Dat betekent dat ik selectief te werk ben gegaan bij het verzamelen van voorbeelden. Dit is noodzakelijk bij het gebruiken van Google-materiaal, waarin sommige voorbeelden tot in den treure herhaald worden.

nieuwsberichten; dat feit neem ik mee in het beeld dat ik me voorstel. Bij het superroofdier stel ik me een tijger voor, of misschien alleen maar een grote bek, met of zonder strepen. Hoe oud de vader is, of hij kalend is of een bril draagt, in welke staat van ontkleding hij zich bevindt zijn allemaal details uit mijn actieve fantasie, waardoor ik het situation-type weer omzet in een situation-token, nu van mijn eigen makelij en misschien wel ver verwijderd van de oorspronkelijke situatie die in de tekst verwoord werd. De communicatie verloopt via het situation-type.

Abstraherend verander ik het situation-type in een use-type. Hierbij laat ik de aard van de beesten achterwege, zelfs de vader is hier niet metaforisch als beest aanwezig, maar alleen als agressor met een prooi, de agressie kan zelfs positief zijn (bij het africhten van de hond); het invariante is hier alleen dat NP₁ NP₂ in de greep heeft en die greep loslaat vanwege een externe actie; stem van de baas, dreiging van een buitenstaander of agressie van de ander (water of trap in de buik). Het is niet van te voren uitgemaakt hoever de abstractie moet gaan; wat mij hier gedreven heeft is de behoefte om alle voorbeelden te kunnen rubriceren in zo min mogelijk use-types. Maar die use-types zijn nog allemaal gebaseerd op situaties: iedere use-type is een manier om op enigerlei niveau de situatie te interpreteren.

De volgende stap is het onderbrengen van de use-types in een theoretisch kader. Dat kader bestaat uit een beperkt aantal axiomatische begrippen, in ons geval Jackendoff-achtige predicaten als LET en GO, het predicaat 'beheersen' (domineren) en een aantal actanten, met vaste rollen en een globale indeling via categorieën als levend/levenloos of concreet/abstract.

Met deze elementen worden welgevormde formules gemaakt en de taak van de semanticus is nu deze formules te laten samenvallen (*to match them*) met de gevonden use-types. Indien alle use-types onder dezelfde formule vallen, des te beter, maar als dat niet kan, dan ontstaat er een verzameling deelbetekenissen, waartussen in principe een onderlinge relatie bestaat; als die er niet is hebben we te maken met homonymie.

Wat we hier dan doen is een empirische verificatie van genoemde theoretische constructies: alle gevonden use-types moeten in de gekozen deelbetekenissen gepast worden; lukt dat niet, dan moet het theoretische model van de betekenis van *loslaten* herzien worden.

Tweetalige woordenboeken

De tweetalige woordenboeken van Van Dale zijn geheel en al geënt op de HvD en zijn voorganger (VD76). Dat geldt zowel voor de betekenissen die worden onderscheiden als voor de standaardvoorbeelden. In deze

paragraaf wil ik op informele wijze nagaan wat de relatie is tussen de beschikbare kennis en het werkelijke taalgebruik, zoals dat af te leiden is uit het kleine corpus van 122 voorbeelden. De tussenstap via de tweetalige woordenboeken dient om de informatie van de HvD te verhelderen; pas als je weet wat de woordenboeken met 'de driften' hebben gedaan wordt helemaal duidelijk wat de bedoeling van dat voorbeeld is. Maar tegelijk zal worden aangetoond dat de woordenboekenkennis maar een klein gedeelte van het werkelijke gebruik omvat.

De zes betekenissen die de woordenboeken onderscheiden worden herkend aan de hand van de synoniemen. Deze synoniemen vormen een reductie van de informatie uit het eentalige woordenboek: waar in HvD de betekenis omschreven wordt als 'niet vasthouden, vrijlaten' volstaan de tweetalige Van Dales met 'vrijlaten'.¹³ Ik zal de betekenissen aanduiden met de symbolen Intr, Tr1, Tr2, Tr3, Tr4, en Tr5, waarbij Intr staat voor onovergankelijk (intransitief) en Tr voor overgankelijk (transitief). De Van Dale woordenboeken gebruiken de Nederlandse terminologie. De lijst is: De standaardvoorbeelden zijn de volgende:

Intr	zolen, behang, lijm laat los
Tr1	gevangenen loslaten; honden loslaten (ook op demonstranten)
Tr2	niets loslaten over het programma; (een geheim loslaten)
Tr3	je zus loslaten; die gedachte laat me niet los
Tr4	de oude man loslaten; de traditie loslaten
Tr5	driften loslaten

Vergelijking met het corpusmateriaal geeft aanleiding tot het volgende commentaar:

Ad Intr: De intransitieve betekenis is goed aanwezig; de voorbeelden zijn redelijk centraal. Bij de genoemde voorbeelden kan ook nog *de schil van een vrucht* (FvD: *perzik*) *laat los* gevoegd worden. De equivalenten zijn: EvD *come off, peel off*; FvD *se détacher*, IvD *staccarsi*, DvD *abgehen, sich lösen, sich ablösen, sich loslösen*.¹⁴ Deze betekenis komt geheel overeen met de voorbeelden van Groep 6.

Ad Tr1: Het standaardvoorbeeld van *loslaten1* is *gevangenen loslaten*. Dit correspondeert met Groep 4. Het scenario met de gevangenen is het

¹³ Ik heb gekeken naar de woordenboeken Nederlands-Engels (EvD), Nederlands-Frans (FvD), Nederlands-Duits (DvD) en Nederlands-Italiaans (IvD). Het patroon van de eerste drie is volkomen identiek, afgezien van enkele verschillen in de voorbeeldzinnen, de IvD is een bewerkte versie.

¹⁴ Ik heb alleen de vetgedrukte betekenis-equivalenten opgenomen. Bij Van Dale wordt (behalve in de IvD) ook een aantal synoniemen opgenomen, die na een dubbele pijl vermeld worden en cursief gedrukt zijn; die vertalingen beschouw ik eerder als hints voor het weergeven van specifieke voorbeelden dan als betekenis-equivalenten.

meest zichtbare in de woordenboeken. Een ander scenario dat we kunnen onderscheiden is dat van de honden. Hierbij wordt geen onderscheid gemaakt tussen het scenario van de honden die uitgelaten worden (*unleashed*) en dat van de honden die op demonstranten losgelaten worden (*set at/upon the demonstrators*). Toch lijkt me dat essentieel, al was het alleen maar om syntactische redenen. Dit laatste scenario komt overeen met Groep 5. Het complex van de groepen 1 tot en met 3 ontbreekt geheel, als we even de aangeliijnde hond buiten beschouwing laten. De equivalenten zijn EvD *release*, FvD *libérer*, IvD *(ri)lasciare*, *liberare*, DvD *loslassen*.

Ad Tr2: Het gegeven voorbeeld is een instantie van de betrekkelijk marginale betekenis *informatie loslaten*, die in Groep 10 behandeld wordt, maar met een zeer diffuus syntactisch patroon. De equivalenten zijn: EvD *reveal*, FvD *trahir* (met *révéler* bij de synoniemen), IvD *rivelare* en *svolare*, Dvd *herausrücken*.

Ad Tr3: Onder deze rubriek (met rust laten) verbergen zich twee duidelijk verschillende betekenissen, namelijk Persoon laat persoon los en Gebeurtenis laat persoon (niet) los. Het standaardvoorbeeld van de eerste is helaas dat van 'je zus', dat niet erg representatief is.¹⁵ Deze betekenis valt onder Groep 8, die echter vrij heterogeen is en dus nog verder uitgesplitst zal moeten worden. In het tweede type wordt *probleem* of *gedachte* gebruikt. Dit type komt overeen met Groep 11. De equivalenten zijn: EvD *let go*, FvD *laisser tranquille*, IvD *dare tregua*, DvD *loslassen*, *gehen lassen*.

Ad Tr4: Ook hier gaat het om twee onderscheiden betekenissen: Persoon laat persoon los, en Persoon laat abstract bezit los. Het eerste type, waarvan het standaardvoorbeeld is *de oude man loslaten*, hoort eigenlijk tot Groep 8 (zie Tr3); het andere heeft *een traditie loslaten* als standaardvoorbeeld, en valt daardoor onder Groep 9. Maar de meeste voorbeelden van Groep 9 blijven in de woordenboeken onderbelicht. De equivalenten zijn: EvD *let go*, *give up*, FvD *abandonner*, IvD *mettere da parte*, *abbandonare*, DvD *aufgeben*.

Ad Tr5: Dit is het geval van de 'driften' van Conscience. De woordenboeken weten niet goed wat ze ermee aan moeten: *passions* in de EvD, *instincts* in de FvD en *Triebe* in de DvD. Niemand zou verbaasd zijn geweest als de Franse en de Engelse equivalenten omgekeerd waren. De definitie: *toelaten dat iets in beweging komt*, is onhandig; hij ziet eruit als een verbalisatie van een Jackendoff-formule. Er zijn geen voorbeelden in ons corpus, en ook het opvragen via Google van de combinatie 'driften loslaten'

¹⁵ Controle bij Google leverde praktisch geen voorbeelden op, maar wel een heleboel voorbeelden met 'Jezus loslaten', dat kennelijk centraler staat in deze betekenis.

levert geen resultaat op.¹⁶ Het IvD laat deze betekenis weg, en dat is mijns inziens het beste wat ook wij kunnen doen.

Hoe volledig zijn de woordenboeken?

In de vorige paragraaf heb ik laten zien welke groepen uit het corpus gedekt worden door de betekenissen van de woordenboeken. Om te zien wat er ontbreekt moeten we de omgekeerde operatie uitvoeren, namelijk uitgaan van de gepostuleerde groepen en zien in hoeverre ze vertegenwoordigd zijn.

Groep 1, 2 en 3: Behalve in het geval van de hond die van de lijn gedaan wordt zijn deze groepen, die toch behoorlijk frequent zijn, totaal onzichtbaar. In het overzicht dat ik aan het einde van deze paragraaf zal maken, zal ik deze groepen daarom als ongedekt beschouwen. Overigens zijn de equivalenten van de EvD (*unleash*) en de IvD (*sguinzagliare*, afgeleid van *guinzaglio* 'hondelijn') niet geschikt voor andere voorbeelden van deze groepen.

Groep 4: De betekenis 'de honden loslaten op de menigte' is aanwezig; de beide metaforen (een nieuw product loslaten op het publiek en technieken loslaten op een product) zijn totaal afwezig (wat begrijpelijk is vanwege het recente gebruik). De groep is dus voor een derde vertegenwoordigd.

Groep 5 (*de gevangenen loslaten*) is aanwezig.

Groep 6: De intransitieve betekenis is goed aanwezig.

Groep 7 ontbreekt, maar *losgelaten* voor *losgeslagen* is een recente ontwikkeling.

Groep 8: Zowel het voorbeeld met 'je zus' als dat met 'de oude man' is marginaal. De huidige voorbeelden, waarvan we genoemd hebben: de problemen bij het verbreken van een relatie, arbeidsverhoudingen, gevoelens bij het overlijden van een geliefd persoon en rituelen inzake ongewenste gevoelens worden niet genoemd. Als we de wel genoemde scenario's op één lijn stellen met de niet-genoemde, dan is het resultaat dat twee van de zes scenario's aanwezig zijn, dus opnieuw een derde van de betekenis. Maar bovendien kunnen we constateren dat de vertalingen, bijvoorbeeld *abandonner/ abbandonare*, te zwak zijn: er moet veel actiever gewerkt worden. Opgemerkt moet worden dat deze groep erg belangrijk aan het worden is. Een klein derzoekje op Google naar *loslaten* (13.09.09) onthult dat deze betekenis een bron is voor allerlei poëtische ontboezemingen; er staan tientallen gedichten online, die de titel *loslaten* hebben. De favoriete scenario's zijn hier allereerst verbroken liefdes en overleden

¹⁶ Het enige gevonden citaat: *De afgelopen maanden kon je je creatieve driften loslaten op een aantal bekende Nederlandstalige gedichten* behoort tot de uitbreidingen van Groep 4, zie het voorbeeld met het gefotografeerde bruggetje.

geliefden, verder ook kinderen die zich aan de ouderlijke controle onttrekken.

Groep 9: *De traditie loslaten* is het enige voorbeeld dat geciteerd wordt; in het corpus waren talloze andere scenario's aanwezig, die allemaal een vorm van abstract of politiek bezit aanduiden. Met wat goede wil kunnen we ook hier stellen dat een derde van de mogelijkheden in de woordenboeken vertegenwoordigd is.

Groep 10, het verklappen van een geheim, is in principe aanwezig, maar de syntactische patronen vertonen meer variatie dan voorzien is. Laten we zeggen dat deze groep voor tweederde is vertegenwoordigd.

Groep 11 is in principe vertegenwoordigd, zij het dan dat de voorbeelden uit het corpus (de oorlog en een – juridisch – proces) minder vaag zijn dan het probleem en de gedachte uit de voorbeelden.

Groep 12, het loslaten van iets wat ingedrukt of aangeraakt was, ontbreekt totaal. Dit kan niet komen vanwege het recente karakter van de voorbeelden, want zo jong zijn de meeste niet.

Groep 13: Het recente gebruik van het Book Crossing is uiteraard niet voorzien.

Als we deze gegevens bij elkaar optellen, dan komen we tot het volgende resultaat. Groep 5, 6 en in principe 11 zijn in de woordenboeken aanwezig. Groep 4, 8 en 9 zijn voor een derde vertegenwoordigd en groep 10 voor tweederde. Totaal vier tweederde op de dertien. De conclusie kan alleen maar zijn dat de woordenboeken geen adequaat beeld van de betekenis van *loslaten* geven.

Morfologie

Loslaten is een samengesteld woord, dat wil zeggen een woord geconstrueerd op twee basiswoorden (*los* en *laten*), waarvan de ideale betekenis de resultante is van de betekenis van de bestanddelen. Deze ideale betekenis (ook structurele of componentieële betekenis) is de betekenis die uitsluitend voortvloeit uit de woordvormingsregel, hier:

$$[A + V]_v$$

Hij vormt een basis voor allerlei afgeleide betekenissen en is dan een beginknoop van het netwerk van betekenissen. Dit is een theoretisch verhaal, dat op enkele manieren gevarieerd moet worden.

In de eerste plaats is een samenstelling een nieuw woord, dat op een gegeven moment in een gegeven kontekst gevormd wordt om een inhoud te verwoorden waaraan op dat moment behoefte is. Deze kontekst kleurt de betekenis al. Ten tweede wordt bij polyseme basiswoorden slechts één betekenis van de basiswoorden geactiveerd. Dat geldt voor beide

samenstellende delen, in ons voorbeeld dus voor *laten* en voor *los*. Het kan zijn dat hetzelfde woord ook nog gevormd wordt uit een andere betekenis van een of meer samenstellende delen. Als $laten = x$ en $y = los$, dan kunnen we naast x_1y ook x_2y krijgen. In dat geval bestaat er alleen maar een direct semantisch verband tussen x_1 en x_2 , niet tussen de nieuwe woorden. Deze vormen daardoor aparte lemma's (ik zal straks laten zien dat dit geldt voor de transitieve en de intransitieve betekenis van *loslaten*). De structurele betekenis kan vervolgens gerealiseerd worden als werkelijke betekenis. Er zijn dan een of meer situatie-types, die als prototype van de betekenis kunnen gelden. Naar analogie kunnen dan meer situatie-types van deze betekenis gevormd worden; de extensie van de betekenis verbreedt zich en er vormt zich een use-type, dat een abstrahering is van een aantal verwante situation-types. Wordt een bepaalde extensie productief, dan ontstaat er een nieuw use-type. Het is niet altijd eenvoudig om nieuwe use-types te herkennen; achteraf hebben we criteria als woordafleidingen of metaforische betekenissen die alleen op dit nieuwe use-type kunnen slaan en niet op het oorspronkelijke. Ook 'lexical splits' in contrastieve zin (één woord in taal 1 komt overeen met twee woorden in taal 2) vormen aanwijzingen dat er verschillende use-types zijn, hetgeen nog versterkt wordt als dezelfde lexical split in meer talen voorkomt. Binnen een bepaalde taal hebben use-types namen, dat wil zeggen een woord of combinatie van woorden waardoor ze in de afzonderlijke talen worden weergegeven.¹⁷ Met één use-type kunnen meer namen verbonden zijn: dat is partiële synonymie. Die bestaat bijvoorbeeld tussen (*gevangenen*) *loslaten* en *vrijlaten*.

De oorspronkelijke theorie van Jackendoff

Hoofdstuk 4 van deze bundel was geschreven in het kader van de semantische theorie van Jackendoff 1976. Ik zal deze kort weergeven alvorens de latere uitbreidingen te behandelen. Jackendoff neemt vijf axiomatische predicaten aan, die een hoofdbestanddeel vormen van veel predicaten in iedere taal. Predicaten hebben een vast aantal argumenten; de argumenten van een bepaald predicat definiëren 'thematische' relaties. De axiomatische relaties worden hieronder opgesomd:

GO (x, y, z)

STAY (x, y)

BE (x, y)

CAUSE (x, e), waarin $e = GO, STAY, BE$, zoals in het voorbeeld CAUSE($x, GO(y, z, w)$)

LET (x, e), waarin $e = GO, STAY, BE$, zoals in het voorbeeld CAUSE($x, GO(y, z, w)$)

¹⁷ Use-types zijn dus concepten op een bepaald niveau van abstractie. Het zijn die concepten die namen hebben.

Het predicaat GO geeft beweging aan en heeft x als Thema, y als Herkomst (Source), z als Bestemming (Destination). STAY geeft een duratieve toestand aan, en heeft x als Thema en y als Plaats (in het Engels *Location*). BE geeft een niet-duratieve toestand aan, met dezelfde twee argumenten. CAUSE geeft een causatief predicaat aan dat x als causatieve Agens heeft en e als Gebeurtenis. LET geeft een permissief predicaat aan, dat x als permissieve Agens heeft en e als Gebeurtenis. Deze gebeurtenissen zijn aparte predicaten, zodat CAUSE en LET de predicaten GO, BE of STAY kunnen bevatten.

De formule om de predicaten weer te geven is bijvoorbeeld GO (x, y, z), waarin x, y en z variabelen zijn, die in een concrete zin geïnterpreteerd worden via de projectieregel Argumentsubstitutie. Deze regel vervangt de variabelen door constanten die concreet materiaal bevatten dat in de zin aanwezig is. In de volgende twee voorbeelden vinden we formules die met zinnen corresponderen en niet met lexicale items zoals hierboven:

De trein rijdt van Milaan naar Napels
 GO (DE TREIN, MILAAN, NAPELS)
 Ik ga van Milaan naar Napels
 CAUSE IK, GO (IK, MILAAN, NAPELS))

In deze formules verwijzen de termen in klein kapitaal (TREIN, MILAAN, NAPELS) naar hier niet nader geanalyseerde semantische representaties.

Facultatieve valenties en incorporatie

Niet alle variabelen worden vervangen met behulp van lexicale items die aanwezig zijn in de syntactische structuur. Zie voorbeeld 15).

Ik ga naar Napels
 CAUSE(IK, GO (IK, y , NAPELS))

In deze zin ontbreekt de Herkomst. Op het syntactische vlak hebben we slechts twee nominale constituenten, wat op het semantische vlak betekent dat een van de argumenten niet gespecificeerd wordt. De formule bevat daarom een y in plaats van een NP.

Een ander belangrijk verschijnsel is incorporatie, die geïllustreerd wordt in de volgende Italiaanse zinnen:

L'astronave va alla luna 'het ruimteschip gaat naar de maan'
 GO (L'ASTRONAVE, y , LA LUNA)
L'astronave alluna '± het ruimteschip doet een maanlanding (lett. 'maanlandt)'

GO (L'ASTRONAVE, *y*, LA LUNA)¹⁸

De beide zinnen hebben dezelfde semantische representatie (afgezien van het feit dat het punt van aankomst in het tweede voorbeeld meer nadruk krijgt). Maar terwijl in het eerste voorbeeld de bestemming, LA LUNA, een van de mogelijke invullingen van de variabele *z* is, zien we in het tweede voorbeeld geen keuzemogelijkheid: het lexicale item zelf specificiert dat LA LUNA als bestemming bedoeld wordt. Het verschil op het vlak van de lexicale items wordt als volgt aangegeven:

$va = GO(x, y, z)$
 $alluna = GO(x, y, LA LUNA)$

Terwijl in *va* alle thematische relaties voor *andare* variabelen zijn, vervangt in *alluna* de constante LA LUNA voor *allunare* de variabele in het lexicale item zelf, dus niet in de zin waarin het werkwoord voorkomt.

De axiomatische predicaten kunnen verder nog verbonden worden met een serie modificatoren, die er de betekenis van beperken: dit verschijnsel kan ook syntactisch weergegeven worden, bijvoorbeeld met bijwoorden van wijze. Zo is *rennen* 'zich snel voortbewegen', een definitie waarin *snel* de manier van bewegen nader bepaalt (of 'modificeert', om de term van de Engelse grammatica te gebruiken). We geven deze modificatoren weer als semantische kenmerken die toegevoegd worden aan het axiomatische predicaat, vergelijk het volgende voorbeeld, waarin SNEL een semantisch kenmerk is dat hier niet nader geanalyseerd wordt.

$GO(x, y, z)$
SNEL

Sommige van deze modifierende kenmerken hebben tot doel de aard van de beweging of de toestand te wijzigen: dat zijn de zogenaamde locatieve modi. Hieronder geef ik voorbeelden van vier locatieve modi: de positionale modus (met het symbool *Posit*), de possessieve modus (met het symbool *Poss*), de Identificerende modus (symbool *Ident*) en de circumstantiële modus (symbool *Circ*). De locatieve modi kunnen opgevat worden als modificatoren van het axiomatische predicaat, net als SNEL. De hier gebruikte notatie is een vereenvoudiging om ruimte te besparen.

GO_{posit} : *de trein rijdt van Milaan naar Napels*
 $GO_{POSIT}(DE TREIN, MILAAN, NAPELS)$
 GO_{poss} : *de erfenis gaat naar de oudste zoon*

¹⁸ In deze voorbeelden laat ik het verschil in aspect buiten beschouwing.

GO_{poss} (DE ERFENIS, *y*, DE OUDSTE ZOON)
 GO_{ident}: *het bedrijf gaat van kwaad tot erger*
 GO_{ident} (HET BEDRIJF, KWAAD, ERGER)
 GO_{circ}: *het kind begint te huilen*
 GO_{circ} (HET KIND, *y*, HET KIND HUILT)

Hieronder geef ik een voorbeeld van een lexical item, waaruit blijkt welke informatie in het lexicon aanwezig moet zijn. Het is het lexical item voor het werkwoord *krijgen*.

<i>krijgen</i>	
/krejχ/	(1)
+ V, [+ sterk]	(2)
[+ NP ₁ ----- NP ₂ van NP ₃]	(3)
GO _{poss} (NP ₂ , NP ₃ , NP ₁)	(4)

De vier regels staan respectievelijk voor (1) fonologische informatie, (2) morfologische informatie en syntactische categorie, (3) syntactisch selectiekader en (4) semantische weergave. Hier zien we bijvoorbeeld dat het werkwoord *krijgen* in zijn syntactische constructie drie constituenten heeft, te identificeren als NP₁ voor het onderwerp, NP₂ voor het meewerkend voorwerp en NP₃ voor de constituent die geregeerd wordt door *van*. De semantische weergave geeft aan dat het een werkwoord van possessieve beweging betreft (dat wil zeggen overdracht van bezit), dat het lijdend voorwerp van de syntactische constructie als Thema heeft, de bepaling van *van* als Herkomst en het onderwerp van de zin als Bestemming. Wanneer de syntactische structuur gegeven is, maken de indices het mogelijk de verschillende thematische relaties die voorkomen in een zin met *krijgen* te identificeren.

Veranderingen in het model van Jackendoff

Het betrekkelijk eenvoudige model van Jackendoff 1975/76 is geleidelijk vervangen door een verfijnder model. Ik zal hier de voornaamste veranderingen behandelen voor zover ze voor ons onderwerp van belang zijn. Ik rubriceer ze in vijf soorten:

- 1) De ontologische status van 'plaats'
- 2) De axiomatische predicaten
- 3) Herziening van het begrip 'agent' (*the action tier*)
- 4) Aspect-elementen (*the temporal tier*)
- 5) De relatie tussen syntaxis en semantiek

De ontologische status van 'plaats'

De aangeboren regels voor begripsvorming (*conceptual structure*) bevatten onder meer een vocabulaire van axiomatische begripscategorieën (de zogenaamde 'semantische woordsoorten', dat wil zeggen de semantische parallellen van wat in de syntaxis woordsoorten heet). Hieronder vallen Ding (of Voorwerp), Gebeurtenis, Toestand, Handeling, Plaats, Pad, Eigenschap en Hoeveelheid. Deze categorieën komen in de plaats van de categorieën uit de traditionele logica (Entiteiten en Predicaten) (Jackendoff 1990, p. 43).

Verschillende van deze begrippen hebben een interne structuur, die ze met elkaar in verband kan brengen. Deze structuur wordt beregeld door formatieregels; in deze paragraaf worden regels gegeven voor PLACE en PATH, in de volgende paragraaf geven we regels voor EVENT en STATE (ik geef in het vervolg de Engelse termen).

Regel 1: PLACE \rightarrow [_{Place} PLACE-FUNCTION (THING)]

Italiaans voorbeeld: *all'aeroporto* (op het vliegveld) is een PLACE, *l'aeroporto* is een THING. De PLACE-FUNCTION die de relatie tussen het THING *het vliegveld* en de PLACE *op het vliegveld* weergeeft is AT. Als symbool voor deze functie wordt een geïdealiseerd Engels voorzetsel van plaats gekozen, om twee redenen: 1) Jackendoff en zijn lezers zijn Engelstalig en kunnen zich daardoor gemakkelijk iets voorstellen bij AT, wat niet het geval zou zijn als de theorie had gekozen voor bijvoorbeeld PO (zie het Russisch); 2) Het Engelse voorzetsel *at* vertegenwoordigt bij uitstek een basisplaatsfunctie, namelijk 'samenvallend met een punt'. Een Italiaanse linguïst zou moeiteloos het symbool A hebben kunnen kiezen, een Nederlander zou in de problemen komen omdat er in het Nederlands geen standaardvoorzetsel is dat deze waarde weergeeft.

Natuurlijk zijn er ook PLACE-FUNCTIONS denkbaar die in het Engels geen modelvoorzetsel hebben; verdere uitbouw van de theorie zal daarom moeten werken met geometrische begrippen in plaats van met Engelse voorzetsels (zie hiervoor Herskovits 1986).

Regel 2: PATH \rightarrow [_{PATH} {TO/FROM/TOWARD/AWAY FROM/ VIA} ({THING/PLACE})]

In deze formule worden een aantal PATH-FUNCTIONS opgesomd (de term PATH-FUNCTION wordt hier overigens niet genoemd). Het argument van deze functie wordt opgegeven als een keuze tussen THING en PLACE, om het verschil te verantwoorden tussen *Het vliegtuig vertrok van Schiphol* en *De trein vertrok van onder Schiphol*. Dit is een misvatting: ook in het eerste zinnetje kun je alleen maar van een plaats genaamd Schiphol vertrekken.

Meetkundig zijn de paden natuurlijk het best voor te stellen door vectoren in relatie tot een punt.

Het effect is dat het predicaat GO (THEME, SOURCE, GOAL) vervangen wordt door GO, THING, (PATH) waarbij PATH herschreven wordt als {FROM (PLACE)/TO (PLACE)}

De axiomatische predicaten

In het oorspronkelijke systeem van Jackendoff werden vijf predicaten opgevoerd: GO, BE, STAY, CAUSE en LET. In Jackendoff 1983, pp. 170-174 wordt de groep Verbs of Spatial Location and Motion uitgebreid met de axiomatische predicaten GO_{Ext} en ORIENT. In de laatste versie van de theorie (Jackendoff 1990) wordt GO_{Ext} geherformuleerd als EXT.

Dit zijn variaties van het oorspronkelijke GO, dat concrete beweging aangeeft: In EXT is niet een object, maar een weg de NP₁, zoals in:

De A1 loopt van Amsterdam naar Oldenzaal

In ORIENT gaat het om de richting waarheen NP₁ wijst: typische vertegenwoordigers van NP₁ zijn wegwijzers of raketafweersystemen.

De nieuwe axiomatische predicaten geven Toestanden (States) weer; we krijgen dus de volgende formatieregels voor ruimtelijke predicaten: Een EVENT kan worden herschreven als

[Event GO ([Thing x], [Path y])]
of [Event STAY ([Thing x], [Place y])]

en een STATE kan worden herschreven als een van de volgende drie complexe predicaten:

[State BE ([Thing x], [Place y])]
[State ORIENT ([Thing x], [Path y])]
[State GO_{Ext} ([Thing x], [Path y])]

In Jackendoff 1983, pp. 174-179 worden de causatieve predicaten toegevoegd aan de bovengenoemde vijf herschrijvingen van EVENT. In deze predicaten worden een of twee Event-predicaten gekozen als argumenten van EVENT. Het argument x kan een THING of een EVENT zijn; het argument y moet een EVENT zijn.

We krijgen dus:

[Event CAUSE]([Thing x], [Event y])]
[Event CAUSE]([Event x], [Event y])]
[Event LET]([Thing x], [Event y])]

[Event LET][Event x], [Event y]]

Herziening van het begrip Agens (*the action tier*¹⁹)

De meerduidigheid van het begrip Agens is een oud probleem in de semantiek. Om dat op te lossen heeft Jackendoff een idee toegepast dat uit de fonologie komt, namelijk de aanname dat de informatie in verschillende parallelle lagen voorkomt, die elk hun eigen wetmatigheden hebben; bijvoorbeeld een intonatielaag, die bovenop de lettergrepenlaag komt te liggen. Jackendoff neemt naast de thematische laag, waarin de bovengenoemde structuren hun plaats hebben, een handelingslaag (*action tier*) aan, waarin de begrippen Agens en Patiens een rol spelen. In die laag nemen we een predicaat AFF (afkorting van *to affect*) aan, dat twee argumenten heeft: ACTOR en PATIENT. In dit predicaat is ACTOR degene die of datgene wat handelt, de PATIENT diegene die of datgene wat de handeling ondergaat. In *De jongen slaat de hond* is *de jongen* Theme en *de hond* Goal in de thematische laag (waarin we een GO-predicaat hebben met de x als Thing en de y als eindpunt van een Path), maar *de jongen* is Actor en *de hond* Patient in de handelingslaag. In *De jongen gooit de bal* is *de jongen* Source (beginpunt van het Path) en *de bal* Theme in de thematische laag, terwijl opnieuw *de jongen* Actor is en *de bal* Patient.

Beide argumenten kunnen aanwezig zijn, een van beide kan ontbreken, of kan wel aanwezig zijn, maar niet zijn ingevuld. Dit geeft vijf mogelijkheden, die ik hier zal uitwerken met voorbeelden (maar zie de behandeling van *loslaten* verderop).

Precisering van CAUSE en LET

Er zijn alle mogelijke vormen van het veroorzaken van een gebeurtenis. We hebben werkwoorden als *ervoor zorgen*, *verhinderen*, *erin slagen*, *toelaten*, *helpen om*, *tegengaan*, die allemaal verschillende nuances van *veroorzaken* aanduiden. Om hierin duidelijkheid te scheppen heeft Jackendoff inspiratie gezocht bij de theorie van de *Force-dynamics* van Leonard Talmy. Uitgaande van een zinnetje als

Harry forced Sam to go away (Jan dwong Piet om te vertrekken)

wordt een tegenstelling geconstrueerd tussen degene die van plan is een handeling te verrichten (of niet te verrichten), Piet in ons geval, en degene

¹⁹ Voor niet-anglisten is het niet altijd even eenvoudig om de metaforen in de taaltheorie te begrijpen. Een *tier* betekent volgens de woordenboeken een laag (*layer*) met structuur. Een taart heeft *layers*, maar een *wedding-cake* heeft *tiers*, omdat er een verstevigende structuur is ingebouwd. Ik zal het toch maar met 'laag' vertalen (zoals ook bij programmeertalen wordt gedaan, bijvoorbeeld *data tier* → *data-laag*). Ook fonologen hebben het soms over lagen.

die Piet in zijn plannen dwarsboomt, Jan in ons geval. Piet wordt hierbij de agonist genoemd en Jan de antagonist (misschien: de werker en de tegenwerker). Het plan van Piet is te blijven (dus niet te vertrekken), Jan werkt hem hierin tegen, met als resultaat dat hij vertrekt. Deze rollen worden toegevoegd in een *action tier*, niet bij het GO-predicaat (dat al een AFF-predicaat heeft, namelijk AFF([Piet],[])), maar bij het CAUSE-predicaat. *Dwingen* (*force*) wordt nu weergegeven door het volgende koppel van predicaten:

[CAUSE (Jan), ([EVENT]²⁰)]
 [AFF([Jan], [Piet])]

De agonist is de Patiens van AFF, dus Piet, de tegenwerker is de ACTOR van AFF, tevens de ACTOR van CAUSE.

Een begrip als *beletten* wordt nu op dezelfde manier weergegeven, alleen komt er een operator NOT voor het Event-predicaat: [CAUSE (Jan), NOT ([EVENT])].

Een verder onderscheid dat gemaakt moet worden is dat tussen geslaagde dwang en dwang waarvan het resultaat nog niet vaststaat. In het Engels is dit het verschil tussen *force* en *pressure*, of tussen *prevent* en *impede*. In het Nederlands misschien tussen *dwingen* en *erop aandringen*, *verhinderen* en *hinderen bij*.

Dit verschil wordt uitgedrukt door een kenmerk toe te voegen bij CAUSE. De positieve waarde van dit kenmerk duidt aan dat de dwang uitgevoerd wordt met resultaat. In plaats van CAUSE wordt voor het gemak CS genoteerd en het kenmerk wordt als superscript toegevoegd: CS⁺. Daarnaast kan het kenmerk de waarden negatief (CS⁻) en ongespecificeerd (CS^u) hebben. *Force* en *prevent* hebben dan respectievelijk de formules [CS⁺([Persoon], [Event])] en [CS⁺([Persoon], NOT [Event])]; *pressure* en *impede* respectievelijk [CS^u([Persoon], [Event])] en [CS^u([Persoon], NOT [Event])]. In de trits *manage*, *try* en *fail* (erin slagen, proberen en er niet in slagen) hebben we alle drie mogelijkheden: respectievelijk CS⁺, CS^u en CS⁻. Ten slotte zou *avoid* (*vermijden*) een lexicalisatie van CS⁺, gecombineerd met NOT [EVENT] kunnen zijn.

Een laatste toevoeging geeft de tegenstelling tussen *Bill dragged the car down the road* en *Bill threw the ball into the field* weer. Het betreft hier de tijdsrelatie tussen oorzaak en gevolg. Bij *drag* zijn de handeling en de beweging

²⁰ *Event* staat hier voor het koppel: [GO ([Piet], [AWAY])]
 [AFF ([Piet], [])]

terwijl AWAY een afkorting is voor het *Path*: VAN de locatie van Piet NAAR ongespecificeerde locatie.

gelijktijdig, bij *throw* gaat de handeling vooraf aan de beweging. Jackendoff is niet erg gelukkig in de benaming van de kenmerken die deze twee predicaten moeten onderscheiden; het zijn *entrain* en *launch* (afkomstig van een Franse studie, waar het om *entraîner* en *lancer* ging). De Franse termen laten zien waar het om gaat, namelijk kenmerknamen die gelijk zijn aan de benoemde predicaten, in het Nederlands zijn de vertalingen van *entraîner* en *lancer* namelijk *slepen* en *werpen*. De Engelse termen verhullen deze identiteit; het zou beter zijn als er wat abstractere namen voor de kenmerken gekozen waren. In ieder geval is de formule voor *Bill dragged the car down the road*:

$$[CS_{\text{sleep}^+} ([BILL], GO ([CAR], [DOWN THE ROAD]])] \\ [AFF^- [BILL], [CAR]]$$

Het begrip *handelen* is ook dubbelzinnig. Handelen is iets doen, maar dat doen kan opzettelijk of onopzettelijk zijn. Jackendoff voert een kenmerk [\pm opzettelijk] in (in het Engels [\pm volitional], af te korten als [\pm vol]), dat bijvoorbeeld het verschil kan verantwoorden tussen *losraken*/(intr)*loslaten* enerzijds en *losbreken*/ *zich los worstelen* anderzijds. In de handelingslaag is nu het eerste argument van AFF de 'doer' (degene die handelt); we kunnen AFF voorzien van het kenmerk [\pm vol], waarbij het eerste argument van AFF [$+$ vol] de 'wilful doer' (degene die opzettelijk handelt) aangeeft en het eerste argument van AFF [$-$ vol] de 'unwilful doer' (degene die onopzettelijk handelt). Beide moeten strikt gescheiden blijven van degene die een gebeurtenis veroorzaakt, het eerste argument, niet van het predicat AFF, maar van het predicat CAUSE.

Het formalisme van deze uitgebreidere theorie kan gebruikt worden om betekenissen te onderscheiden. Zoals we gezien hebben bevat het:

- zeven predicaten van het type Event of State, elk voorzien van een eigen stel argumenten, te kiezen uit Thing, Path en een lager ingebed Event;
- decompositie van de Path-elementen in Thing-functies (operatoren die als symbool de naam van een Engels voorzetsel dragen);
- een aantal modi waarin de predicaten geïntegreerd kunnen worden;
- subcategorisatiekenmerken, zoals levend, abstract, en dergelijke voor de Thing-elementen;
- subcategorisatiekenmerken voor de causale predicaten, die de waarden +, - en *u* (positief gemarkeerd, negatief gemarkeerd en ongemarkeerd) kunnen hebben;
- op de handelingslaag een predicat AFF, dat helpt om de thematische relaties te definiëren;

Met dit formalisme gaan we nu de intuïtief gevonden betekenissen van *loslaten* te lijf, zodat:

- we voor iedere betekenis een formulering in ons formalisme krijgen;
- we via dit formalisme semantische relaties tussen de betekenissen kunnen vaststellen.

Het intransitieve patroon: *NP laat los*

In dit patroon, dat correspondeert met groep 6 van ons materiaal is de subject-*NP* in principe een niet-levend voorwerp.²¹ Een centraal voorbeeld kan zijn: *de tand laat los*. Deze zin is in oppositie met *de tand zit los*. *Laten* is hier een dynamisch werkwoord, in tegenstelling tot het statische *zitten*, waarvan het de inchoatieve fase aanduidt. In termen van Jackendoffs oorspronkelijke semantische systeem is het de GO-fase, die tegenover de BE-fase staat. Meer betekenis dan dat heeft *laten* hier niet; het is daarom lexicaal gezien een synoniem van *worden* en *raken*. Het geheel waar de tand een deel van was kan in de zin ingepast worden als *van*-bepaling. Een paar voorbeelden die ik op Google gevonden heb (31.08.09):

Ik heb krap twee jaar geleden mountainhorse laarzen gekocht en ze zijn nu echt af!!
De zool *laat los van de schoen*, de binnenkant is door en de rotsen zijn 4 keer vervangen.
De schoen *laat los van de zool*.

Dit laatste voorbeeld laat zien dat 'deel van het geheel' niet voor alle voorbeelden opgaat: de schoen is geen deel van de zool.
Het is ook mogelijk een *door*-bepaling toe te voegen:

Kop: Pleisterwerk *laat los*. Tekst: Het kan witkalk zijn, dat *laat los door* water.
Stucwerk Noorderkerk *laat los door* zout in muur.
Blanke lak *laat los door* grote hitte, zon, ...

Deze *door*-bepaling is in geen geval een agens; we kunnen geen zinnen vormen van het type **Zout in de muur laat het stucwerk los*.

Deze betekenis wordt in Romaanse talen weergegeven met een wederkerend werkwoord (*staccarsi, se détacher*), vgl. *Il dente si stacca dalla gengiva/la gengiva si stacca dal dente*. Ik zal dit de mediale betekenis van *laten* noemen.

Het intransitieve patroon moet niet verward worden met dat van *de hond laat los*. Dit voorbeeld heeft een geïncorporeerd lijdend voorwerp, waarvan we de inhoud (*de bal, het konijn, en dergelijke*) kunnen invullen uit de context.

²¹ In marginale gevallen als *De staart van de hagedis laat los* wordt het loslatende onderdeel geconstrueerd als iets levenloos; we hebben hier een extensie van de betekenis, niet een nieuwe betekenis.

Interpretatie van het intransitieve patroon volgens Jackendoff

Hoofdstuk 6.3 van Jackendoff 1990 geeft een ontleding van het begrip *attachment*. Het is een dubbele toevoeging aan *location*. De eerste toevoeging is het kenmerk [+contact], genoteerd als een subscript *c*, de tweede is [+attachment], genoteerd als een subscript *a*. *The gum is attached to the table* bevat een plaats $AT(x)$ die de beide kenmerken *c* en *a* heeft, in notatie $AT_{c,a}$. De formule voor de hele zin wordt:

[State BE[Thing the gum] [Place $AT_{c,a}$ [Thing the table]]]

Uitleg: er zijn twee items van de klasse object (Thing): *gum* en *table*; er wordt een locatie (Place) geconstrueerd, samenvallend met het object (*the table*), waarbij dat samenvallen de kenmerken *contact* en *attachment* heeft.

Laten we nu kijken naar: *De zool laat los*. Voor Jackendoff hebben we hier een complex begrip *detachment*. Dit wordt als volgt geconstrueerd. In de eerste plaats hebben we twee voorwerpen (objecten van de ontologische categorie Thing), namelijk *zool* en *schoen*. Het ene (*de zool*) wordt het onderwerp en eerste argument (Theme) van een statisch predicaat BE. Het andere dient om een plaatsbepaling te maken. Zo'n plaats kan de vorm $AT(x)$ hebben, waarbij *x* het voorwerp is en $AT(x)$ een plaats samenvallend met dat voorwerp. Maar het vrij abstracte predicaat AT wordt nader gespecificeerd door twee kenmerken: *contact* en *attachment*. Deze kenmerken worden genoteerd als subscripts bij AT ; dus AT_c is samenvallend met en in contact met het voorwerp, en AT_a is vastzittend aan dat voorwerp. Het Nederlandse *vast* is dus een lexicalisatie van de formule $AT_{c,a}$.²²

De zool zit vast aan de schoen krijgt dan de formule:

[Toestand BE[Thing (de zool)], [Place $AT_{c,a}$ [Thing (de schoen)]]]

Los van de schoen is een andere *Place*, namelijk die welke het resultaat is van een afgelegd traject dat begon bij de schoen. De bovengenoemde *Place* wordt daarom een argument van het pad FROM.

Los geeft dus een begrip weer dat vrij complex is. In het onderhavige geval nemen we eerst het bestaan van twee voorwerpen (*Things*) aan: de zool en de schoen. De zool is het voorwerp dat we moeten localiseren, dat doen we door een plaatsbepaling (*Place*) 'aan de schoen vast'. Dat is op zichzelf een complexe plaatsbepaling, die gezien kan worden als de combinatie van de vrij algemene plaatsbepaling AT (lees: samenvallend met), met twee kenmerken *c* (dat wil zeggen [+contact]) en *a* (dat wil zeggen [+attachment]). Als ik die complexe plaatsbepaling $AT_{c,a}$ voor het gemak

²² In het Engels hebben we de lexicalisatie *attached*; in het Italiaans *attaccato*.

vervang door een formule $VAST-AAN(x)$, dan kan ik de formule vereenvoudigen: let wel dat $VAST-AAN(x)$ een gedefinieerde formule is, die gelexicaliseerd kan worden als *attached to, attaccato a, vast aan*, al naar gelang de taal.²³

Vervolgens wordt er een traject (*Path*) geconstrueerd, dat zich van $VAST-AAN(x)$ verwijderd. Een pad kan gedefinieerd worden door een beginpunt en/of een eindpunt of door een of meer punten in het midden. De formules van Jackendoff zijn respectievelijk FROM, THROUGH en TO. Het traject dat *detachment* kenmerkt heeft een beginpunt, namelijk de plaats die we net gedefinieerd hebben. Als het traject doorlopen is, is het voorwerp los.

In *De zool is los van de schoen*, bevindt de zool zich zo te zeggen aan het eind van een traject dat begonnen was bij de schoen. Als we alleen maar zeggen *de zool is/zit los* hebben we dezelfde situatie op het oog, maar de plaats waar die zool aan vast heeft gezeten is niet gespecificeerd. We vullen hem in door onze kennis van de wereld toe te passen, namelijk dat zolen aan schoenen zitten. Een predicaat LOS-VAN kan gedefinieerd worden als het eindpunt van dat pad.

In *de zool laat los* gaat het voorwerp in kwestie dat traject in. Jackendoff construeert dit door een *event*-predicaat aan te nemen met het kenmerk INCH (voor inchoatief). Deze operator is nodig voor veel werkwoorden die zowel een toestand kunnen aangeven als een gebeurtenis die in die toestand zal resulteren. Een van zijn voorbeelden is *Snow covered the hills*, dat zowel de betekenis *Er lag sneeuw op de heuvels* als *Er viel sneeuw op de heuvels* kan hebben. Als $[State\ BE[Thing(snow)], [Place(on\ the\ hills)]]$ de eerste betekenis weergeeft, dan kan $[Event\ INCH[State\ BE[Thing(snow)], [Place(on\ the\ hills)]]]$ de tweede weergeven.

Stellen we dus dat er een complex predicaat LOS-VAN bestaat, dat de betekenis van *De zool is los* weergeeft als $[State\ BE[Thing(zool)], [Place\ LOS-VAN(schoen)]]$, dan kan de betekenis van *De zool laat los* weergegeven worden door $[Event\ INCH[State\ BE[Thing(zool)], [Place\ LOS-VAN(schoen)]]]$.

Algemener gezegd: de definitie van het intransitieve *loslaten* is $[Event\ INCH[State\ BE(x, LOS-VAN\ y)]]$, waarbij y meestal ongespecificeerd blijft.

Commentaar op de analyse van het intransitieve patroon

Deze analyse levert twee problemen op, die beide te maken hebben met het feit dat de gebruikte symbolen geïnspireerd zijn door het Engels.²⁴

²³ In mijn eerdere artikel had ik hiervoor de formule $FIXUS(x)$.

²⁴ Natuurlijk stelt Jackendoff dat de symbolen bedoeld zijn als universeel en dat de vorm die ze hebben alleen een mnemonische waarde heeft, dat wil zeggen dat ze gemakkelijker onthouden worden. Gemakkelijker voor de Engelstalige of voor de Nederlander die goed

Het eerste punt betreft de kenmerken *contact* en *attachment/detachment*. Alle drie zijn complexe woorden, waarvan de basis *tact* of *tach* niet los kan voorkomen. Hetzelfde geldt voor de Italiaanse termen *contatto* en *attachcare/staccare*, die een basis *tatto* en *tacco* hebben. De basis van *contact* is herleidbaar tot het werkwoord *tangere* 'raken'; die van *attach/detach* wordt door Cortelazzo/Zolli afgeleid van een Germaanse basis *staak*. Hoe dit verder ook zij, het punt waar het me om gaat is dat het voorvoegsel suggestief is: *con* verwijst naar de notie 'samenvallen', *a* en *de/s* naar een richting ('naar toe' of 'vanaf'). *Attachment* en *detachment* zijn dus beide het resultaat van een beweging.

Het tweede punt betreft de relatie *AT*. Het Engelse voorzetsel *at*, evenals het Italiaanse voorzetsel *a*, heeft een basisbetekenis die zeer abstract is, namelijk samenvallend qua plaats. In het Nederlands bestaat zo'n voorzetsel niet; hooguit is er een rest van een voorzetsel *tot/t(e)*, als in *te Utrecht*, *thuis*. De functie van het abstracte *at* wordt overgenomen door een ander voorzetsel van plaats, zoals *op* of *in*. Vergelijk: *I'll meet you at the station*, *alla stazione*, *op het station*.

De predicaatsymbolen die ik zou prefereren zijn VAST en LOS. Deze hebben als vast voorzetsel respectievelijk AAN en VAN(AF). De basisbetekenis van het Nederlandse voorzetsel *aan* is niet 'samenvallen', maar iets als 'in het verlengde liggend', soms met contact (de klok aan de muur), soms zonder contact (het huisje aan de sloot). Het basispatroon van *vast* en *los* is dan ook vanuit het Nederlands gezien:



Figuur 1



Figuur 2

In figuur 1 zit het oortje aan het kopje vast; in figuur 2 is het er los van. In geen van beide gevallen hebben we 'samenvallen'.

De exacte vorm van de beide objecten is niet relevant. Loslaten geeft een overgang van de situatie van figuur 1 naar die van figuur 2 aan, met andere woorden de overgang van 'het oortje zit vast' naar 'het oortje zit los'. Praktisch alle gevallen van groep 6 kunnen op deze wijze beschreven

Engels kent. Niettemin wordt de theorie zo ongemerkt in een Engels kader gewurmd, vergelijkbaar met het Latijnse kader van de traditionele grammatica. Daar is niets tegen, mits men zich het probleem bewust blijft.

worden; het enige probleem dat kan optreden is dat het losgeraakte voorwerp pas ontstaat in het proces van loslaten en daarvoor nog niet bestond. Dat is het geval in het volgende voorbeeld, gevonden als krantekop op Google (01.09.09):

Gigantisch ijsblok laat los van Zuidpool

Terugzoekend via het Engels vind ik drie overeenkomstige beschrijvingen van een soortgelijke situatie:

Two gigantic icebergs break free from the Antarctic ice cap
98-mile iceberg breaks loose from Antarctica
Large iceberg breaks off Pine Island, Antarctica

Hoewel het niet altijd om dezelfde gebeurtenissen behoren ze wel duidelijk tot hetzelfde situation-type. In al deze gevallen bestond de ijsberg nog niet voor de breuk.

Als we kijken naar de betekenissen van 'los', bijvoorbeeld in de HvD, dan kunnen we stellen dat alle voorbeelden met het intransitieve *loslaten* slaan op de eerste betekenis van 'los', die gedefinieerd wordt als 'niet stevig vastzittend of bevestigd'.²⁵ In alle andere betekenissen is *loslaten* niet mogelijk: *de beer breekt (*laat) los* (levende wezens), *PinkRoccade komt (*laat) los van Getronics* (bedrijven en hun holding), *Queen Mary 2 breekt (*laat) door storm los van de wal*, *vakantiegangers komen (*laten) niet los van hun baan*, *Hoe kom ik (*laat ik) los van mijn moeder?* De selectiebeperking van *loslaten* heeft dus NP = [-levend,+concreet object].²⁶

Het andere lid, namelijk *laten*, heeft een merkwaardig gedrag. Het is een inchoatief koppelwerkwoord (symbolisch weer te geven als WORDEN), dat echter alleen met *los* gecombineerd kan worden. Er is geen intransitief *vrijlaten* (**de gevangene laat vrij*). Als naam voor het begrip WORDEN (of INCH) is het in concurrentie met *raken*. Voorbeelden met *losraken* zijn: *wiel van een autobus raakt los*, *aanhanger raakt los van het bestelbusje*, *dakplaat raakt los van gevel*, *brood raakt los van de ovenwand*, *de ladder raakt los van de muur*, *maar ook partij raakt los van de samenleving*. Mijn indruk is dat bij *loslaten* het verband tussen NP₁ en NP₂ groter is en dat het proces meer onafwendbaar is, terwijl bij *losraken* een element van toeval ingebakken zit. Maar er zijn natuurlijk overlappende situaties, zoals in het zinnetje *Een ijsberg raakt los van de ijsvlakte*, dat vergeleken kan worden met de eerdere zinnetjes over

²⁵ Deze definitie geeft VAST dus niet alleen als toestand maar ook als resultaat van een beweging. Het oortje kan eerder aan het kopje vastgeplakt zijn.

²⁶ Hierbij zouden we het laatste voorbeeld als een metaforische extensie kunnen beschouwen.

loslatende ijsbergen. In ieder geval zijn de selectiemogelijkheden van *loslaten* geringer.

Al deze overwegingen leiden tot een aparte positie van het intransitieve *loslaten*. Het onderdeel *laten* heeft een betekenis die verschilt van de overige betekenissen van *laten* en er ook moeilijk van af te leiden is. In geen van de voorbeelden is een causatief *loslaten* mogelijk (**de wind laat het schip los*, **zijn oogziekte laat zijn netolies los*, **de droogte laat de stickers los*, **de stofzuiger laat het vuil los van het vloerkleed*), vergelijk ook mijn eerdere opmerking dat de *door*-bepaling geen agens is. Als we de betekenissen van *loslaten* zien als een netwerk, dan is het een niet-verbonden netwerk.

Het causatieve patroon

Voorbeeld: (de hond)_i laat (de bal)_j los

De semantische structuur in termen van de theorie van Jackendoff is:

$$[_{\text{Event CAUSE}} ([...]_i, [_{\text{Event INCH}} [_{\text{State BE}} ([...]_j, [_{\text{Place AT-THE-END-OF}} [_{\text{Path FROM}} [_{\text{Place ATc,a}} [_{\text{Thing ...}}]_k]]]]]]]]]$$

Het causatieve patroon vertoont een groot aantal varianten, die allemaal te maken hebben met de identiteit van NP₁ en NP₂ en als gevolg daarvan met de modus van de beweging. De uitgangsvarianten zijn de drie die we als groep 1, 2 en 3 beschreven hebben, namelijk:

a. Persoon laat dier los

Groep 1, voorbeeld: Baas laat hond los

b. Dier laat object los

Groep 2, voorbeeld: Hond laat bal los

c. Persoon laat voorwerp los

Groep 3, voorbeeld: Keeper laat bal los

Vanuit a worden drie nieuwe betekenissen gevormd als metaforen, waarbij NP₂ metaforisch geherinterpreteerd wordt. Het zijn:

d. Persoon laat persoon los; hierbij wordt de persoon gezien als een metaforisch dier

Groep 5, voorbeeld: ETA laat gevangene los

e. Persoon laat boek los (het boek is een metaforisch dier)

Groep 13, voorbeeld: Medewerkster laat boek los (in Arnhem)

f. De NP₁ verdwijnt uit het beeld; de nadruk ligt op het resultaat van de beweging

Groep 7: losgelaten pubers

Vanuit c worden eveneens drie metaforische interpretaties van NP₂ afgeleid:

g. Persoon laat bezit of politiek doel los (object wordt abstract bezit)

Groep 9, voorbeeld: Kabinet laat milieudoelen los

Deze variant heeft zelf weer veel variatie al naar de aard van het abstracte bezit; zo men wil kunnen de betrokken voorbeelden als subvarianten van f gezien worden.

h. Persoon laat geheim los (object is informatie, een andere vorm van abstract bezit)

Strikt genomen is deze variant in de huidige taal verdwenen. Het had vroeger een variant in een ander syntactisch patroon, namelijk NP laat los *dat+Zin*, dat ook verdwenen is. De huidige variant is Persoon laat (n)iets los van geheim.

Groep 10: Een beller liet los dat [...]

i. Persoon laat instrument los (beheerst object wordt instrument dat iets beheerst)

Groep 12, voorbeeld: Monteur laat schakelaar los
(andere voorbeelden: organist laat noot los, schaker laat stuk los).

Vanuit a wordt een metafoor toegepast op NP₁:

j. Gebeurtenis laat persoon los:

Groep 11, voorbeeld: De oorlog liet de verzetsstrijder niet los.

De combinatie Persoon laat persoon los.

In deze gevallen, alle opgenomen in Groep 8, wordt de greep die NP₁ op NP₂ heeft een psychologische. Vb.: de moeder moet haar kinderen loslaten. De semantische oorsprong van deze betekenis valt af te lezen uit de aanhef van Vondels *Vertroosting* aan Geeraert Vossius:

Wat treurt ghy, hooghgeleerde Vos,
En fronst het voorhoofd van verdriet?

Beny uw soon den hemel niet.
De hemel treckt, ay laat hem los

In wezen is de constructie dus: NP₁ laat NP₂ los aan NP₃, waarbij *loslaten* in de bezitsmodus staat: NP₁ was de hooggeleerde Vos, NP₂ de zoon en NP₃ de hemel, als datief de begunstigde van de transactie, waarbij de rechtmatige eigenaar van de zoon hem terugontving van degene aan wie hij hem had uitgeleend, als ik de theologische gedachte eens commercieel mag interpreteren.²⁷

In de oratie van Johan Koppenol (2001) wordt het woordgrapje verteld van een leerling die *Ay, laat hem los* parafraseerde als: 'Arie, laat hem los!' Hij voegt eraan toe: "Natuurlijk als komische noot, maar als ik het me goed herinner klonk in het verhaal toch ook wel lichtjes iets door van een breed gedragen gevoel onder scholieren die weinig enthousiast werden van de behandelde teksten: Arie, laat toch los!" Hierbij was de NP₁ Arie, kennelijk de leraar, en NP₂ het intellectuele bezit; de NP₃ is totaal uit het beeld verdwenen: waar de cultuur heen moet zal de ten tonele gevoerde Hollandse leerling worst zijn. In dit grapje wordt patroon j vervangen door patroon g.

De overige voorbeelden van Groep 8 kunnen beter gezien worden als vierde type van variant a, naast d, e en f. Hier staat NP₁ de macht over een persoon af, niet aan een ander, maar aan die persoon zelf, zodat deze vrij is zich te bewegen zoals hij wil. Maar die beweging is abstract, de macht was niet fysiek, maar psychisch.

Gevoelens loslaten reïficeert die gevoelens; het worden dingen. Wie zijn woede los laat wordt vrij, zo parafraseer ik het voorbeeld uit Groep 8. Hij doet iets, waardoor de woede vertrekt, maar wat van belang is zijn niet langer de lotgevallen van NP₂, maar die van NP₁. In wezen is het een verandering van de situatie: Woede beheerst persoon naar: woede beheerst de persoon niet langer. Als we 'beheersen' weergeven door DOM (mnemonisch voor 'dominate'), dan krijgen we SENTIMENT GOES FROM (DOM [SENTIMENT], [PERSON]) TO (NOT-DOM [SENTIMENT], [PERSON]).

Het uitgebreide patroon

Het voorbeeld *de honden loslaten op de demonstranten* kan het best geanalyseerd worden als een normaal geval van *de honden loslaten* (dus causatief patroon a) gecombineerd met een finaal modifierend predicaat: met de bedoeling dat hij op de demonstranten af gaat). In Jackendoffs formalisme betekent dit dat er een adverbiale bepaling bij het predicaat komt. Het model is dat van *rennen* = GO + SNEL, waarbij SNEL een feature bij het GO-predicaat is. In het geval van het uitgebreide patroon voor *loslaten*

²⁷ Als de hemel 'trekt', dan is Vos de bulldog uit patroon a.

zijn er twee verschillen; ten eerste is de adverbiale bepaling nu een bepaling bij het causatieve predicat, ten tweede hebben we in plaats van een adverbium van wijze een doelbepaling die de vorm van een GO-predicaat heeft. Deze doelbepaling kan geparafraseerd worden als *wanting that the dogs go from here to the demonstrators*, met een extra adverbiaal element (AGRESSIVELY bij GO). Het is niet mijn bedoeling dit hier helemaal uit te spellen; het punt waar het mij om gaat is dat de interpretatie van het voorbeeld afgeleid kan worden van *de honden loslaten*, dus van causatief patroon a.

Loslaten + dat + Zin

Deze constructie is nieuw, zoals ik straks zal laten zien. De vraag is wat *loslaten* in deze constructie betekent en door wie ze gebruikt wordt. Om daar een idee van te geven heb ik op Google alle beschikbare voorbeelden opgevraagd over de combinatie 'liet los dat'. Deze vraag levert een klein corpus van 25 zinnen op, dat ik hier in zijn geheel zal laten volgen.

1. Kolonel Antal, de militaire adviseur van ontwikkelaar Gearbox, *liet los dat* er al voorzichtig gewerkt wordt aan een vervolg op *Brothers in Arms*.
2. Directeur Paul Sams *liet los dat* Blizzard aan een nieuwe mmo is begonnen.
3. Ze *liet los dat* ze toch wel heel erg zin had in een advocaatje.
4. Ze *liet los dat* ze steeds vaker met anderen over mij begon te praten en ook haar moeder was nieuwsgierig naar mij.
5. Hij *liet los dat* hij met de film een ode aan de politiek en journalistiek wil brengen en mensen ertoe aanzetten vaker de krant te lezen.
6. Kaylash *liet los dat* wanneer hij de naam Nickerie hoort, hij gelijk aan rijstvelden denkt.
7. WvB complimenteerde, namens de kascontrolecommissie, onze penningmeester FB maar *liet los dat* deze controle nachtwerk was geworden.
8. Meneer *liet los dat* het over het geschiedenis proefwerk ging.
9. Exacte prijzen zijn niet bekend, maar vice president of worldwide Xbox marketing Peter Moore *liet los dat* het zou gaan om 300 dollar of meer.
10. Ze *liet los dat* het minimum tarief 700 euro is. Wat ik daarvoor krijg, liet zij niet los en hiervoor moet ik echt op gesprek komen bij de consulent.
11. Ebersol mocht één hint geven en hij *liet los dat* de naam een 'E', 'A' en een 'R' bevat.
12. Bondvillain Mathieu Amalric *liet los dat* zijn personage Dominic Green een coup steunt in een Zuid-Amerikaans land, om zo een van 's werelds belangrijkste natuurbronnen in handen te hebben.
13. Een volgende beller *liet los dat* zijn opdrachtgever www.chanceonline.nl is
14. Hij [=Balkenende] *liet los dat* adequate Verdonk had bedongen dat Ayaan Dinges zou bekennen dat het haar eigen schuld was dat haar op stel en sprong het Nederlander-schap was ontnomen in het weekeinde van 14 mei.
15. Een nogal zwijgzame Oostenrijker *liet los dat* hij het sowieso onbegrijpelijk vond dat mensen overdag in hun coupés lagen te slapen en niet uit het raam keken!
16. Hij wilde niet te diep ingaan over spellen waar hij aan dacht, maar *liet los dat* het over meerdere franchises gaat.
17. Aivin *liet los dat* er ook een zevenjarige twitteraar was.

18. De secretaresse van Imca *liet los dat* Imca eigenlijk al twee weken eerder de hele zaak wilde afblazen.
19. Ook zijn zaakwaarnemer Josep María Mesalles *liet los dat* hij in de toekomst niet bij Barca wil afsluiten.
20. Catherine *liet los dat* ze het ook wel ziet zitten om een haar merk iets pikanter te maken.
21. Peter Moore, hoofd van de EA SPORTS afdeling *liet los dat* Sony 'nog een hele weg te gaan heeft'.
22. Loni bleef door zuigen en *liet los dat* alles schoon was.
23. Hij *liet los dat* het een frame van Nederlandse makelij zal zijn welke over 3 weken in zijn werkplaats verwacht wordt.
24. SP *liet los dat* zij de financiering niet zien zitten en een andere dekking willen.
25. Onno Jacobs, financieel directeur, *liet los dat* Feyenoord weer financiële zuigkracht heeft.

Het eerste wat opvalt is dat de equivalentie *loslaten* = *verklappen, onthullen* niet algemeen is, ja, eigenlijk voor geen van de voorbeelden opgaat. Er is namelijk nergens sprake van een echt geheim, hooguit van informatie die schoorvoetend gegeven wordt. En zelfs dat nog niet altijd. Een mooi voorbeeld is het laatste (25): welke financiële directeur zal geheim willen houden dat het de club goed gaat? We moeten dus zoeken naar andere parafrases die de gegeven voorbeelden dekken. Een kandidaat is: 'antwoordde desgevraagd'. Zo bij het spelletje van voorbeeld 11: de regels laten één vraag toe; die vraag wordt kennelijk gesteld en de spelleider geeft antwoord. In voorbeeld 10 worden twee vragen gesteld; op de eerste komt een antwoord, over de tweede wil de woordvoerder zich niet uitlaten. In voorbeeld 5 vraagt iemand naar de bedoeling van de film en krijgt daarop een uiteenzetting. Ook al de aankondigingen van nieuwe producten betreffen persconferenties, waar de vraagstellers een brokje informatie krijgen die de pr-mensen maar al te graag los willen laten. Ik gebruik hier opzettelijk het werkwoord in kwestie, want zo wordt duidelijk dat het gaat om het verstrekken van informatie; het is dus wel degelijk een ontwikkeling van Groep 11 en de eerdere 'laten blijken' voorbeelden uit de woordenboeken, maar de context waarin de informatie wordt verstrekt is voldoende veranderd om te wettigen dat we hier een nieuwe betekenis vastknopen aan de nieuwe syntactische constructie.

De overgang van de oude naar de nieuwe betekenis wordt duidelijk als we ons de context voorstellen: de persconferentie waar de aanwezige journalisten het spelletje spelen dat ze door hun vragen geheimen ontfutselen aan de autoriteiten. Het Balkenende-zinnetje is daarbij onthullend: hier heeft de premier zich versproken en de verzamelde pers maakt daar grote stampeij over. Maar het gaat om een mededeling van de kant van de premier, die zelf stuntelt. Zie ook zin 8: de scholieren willen

weten waarom ze in de pauze naar de klas geroepen worden en meneer geeft antwoord: daar is niets geheims bij. In de ontwikkeling van de betekenis kan de voorafgaande vraag uit het beeld verdwijnen. Wat kan bijvoorbeeld de vraag geweest zijn in het zinnetje (15) over de Transsiberische spoorlijn, wanneer de Oostenrijker zijn verbazing over zijn medereizigers uit. Zou in 17 echt iemand naar de leeftijd van de twitteraar gevraagd hebben? Trouwens, in het pornoverhaal van zin 22 wordt ongevraagd een triomfantelijke mededeling gedaan.

De vraag door wie de constructie gebruikt wordt is ook gemakkelijk te beantwoorden. Behalve de pr-mensen van de bedrijven, haast altijd in de computerspelletjes-sector, zijn het over het algemeen ongeoefende schrijvers. Dat zien we bijvoorbeeld aan het onbeholpen proza van het Balkenende-zinnetje met zijn vier ingebedde *dat*-zinnen, we zien het ook aan de populaire uitdrukkingen zoals *het wel zien zitten* (20) of *het niet zien zitten* (24), *de zaak afblazen* (18), *op gesprek komen* (10). Ook zijn er de typische contexten van websites en getwitter en natuurlijk de pornoverhalen, die berucht zijn om hun parmantige onverzorgde taalgebruik. Kortom de gebruikssituaties zeggen iets over de sfeer waarin de betekenis van een uitdrukking vervaagt tot algemeenheden.

Sociolinguïstische aspecten van woordkennis

In laatste instantie hoort woordenkennis bij een individuele spreker. Deze heeft zijn woordenschat geleerd van de omgeving waarin hij is opgegroeid en tot zijn bezit gemaakt. Die omgeving bestaat uit een of meer taalgemeenschappen. Vaak leest men een tegenstelling tussen grammaticale kennis en lexicale kennis: de eerste zou een principe op jonge leeftijd (vier-vijf jaar) in grote lijnen aanwezig zijn, lexicale kennis zou daarentegen in het hele leven verworven kunnen worden. Ik denk dat deze tegenstelling op twee punten genuanceerd zou moeten worden. Ten eerste is er geen absolute tegenstelling tussen grammaticale en lexicale kennis: de ene gaat geleidelijk in de andere over en de meest frequente lexicale elementen zijn de meest algemene, waarvan de inhoud gereduceerd is tot zeer algemene kenmerken. Zo is er geen principiële verschil tussen een voornaamwoord als *hij* en zelfstandig naamwoorden als *ding* of *mens* en ook niet tussen hulpwerkwoorden van tijd, wijs of aspect (*hebben*, *worden* of *gaan* in *ik heb gewerkt*, *er wordt gewerkt* en *ik ga werken*) en meer lexicale werkwoorden als *laten* of *raken*. In de tweede plaats kan men een soort basiswoordenschat opstellen die op diezelfde jeugdige leeftijd al aanwezig is en later ervaren wordt als een kern van het vocabulaire waar de rest een aanvulling bij is. Dit is tenminste het geval bij hen die eentalig zijn opgegroeid; twee- of meertaligen (kinderen van ouders met verschillende moedertaal of partiële

dialectsprekers) zullen een dubbele basiswoordenschat hebben. Om een idee te geven van wat hier met de basiswoordenschat bedoeld wordt kunnen we denken aan het lexicon van Jip en Janneke voor diegenen die in de jaren vijftig opgegroeid zijn. De basiswoordenschat is dan gebonden aan de generatie waartoe de spreker behoort; meestal is door introspectie te ontdekken of iets tot die basiswoordenschat behoort. Om een persoonlijk voorbeeld te geven: het woord (ergens van) *balen* bestond nog niet in de periode waarin schrijver dezes zijn basiswoordenschat had opgebouwd (plusminus 1940); hij ervaart het nog altijd als een nieuwkomer, die hij zelf nooit gebruiken zal, alhoewel hij geen moeite heeft het als passieve kennis te interpreteren. Voor anderen zal dit anders liggen; die hebben het woord in hun woordenschat opgenomen. Zo langzamerhand is het moeilijk sprekers te vinden die dit woord niet als natuurlijk onderdeel van hun basiswoordenschat ervaren; de individuele taal van een bepaalde generatie lost geleidelijk op in de taal van latere generaties.

De fundamentele positie van de individuele taal maakt het mogelijk oordelen uit te spreken over de vraag of een bepaald woord of een bepaalde betekenis recent is. In het geval van *losmaken* heb ik zelf die ervaring bij de betekenissen van groep 4 (op het publiek loslaten), veel gebruikssituaties van groep 8 (de psychologische rituelen), het type uit groep 13 (de *book crossers*) en de constructie *loslaten dat*. Generatiegenoten zullen soortgelijke reacties hebben; dit staat los van de vraag of de nieuwe betekenissen in de eigen taal zijn opgenomen of geweigerd, en of de woorden actief of passief aanwezig zijn. Indien de individuele kennis van de eigen woordenschat stevig is en bijvoorbeeld geschraagd wordt door ideologische elementen (religie of gevoeligheid voor emotioneel taalgebruik) en door memorabele ervaringen, maakt dit verschijnsel het mogelijk de woorden of betekenissen te dateren. In wezen is dit de enige authentieke manier om woorden te dateren, maar hij is alleen maar mogelijk voor individueel taalgebruik en heeft uiteraard absoluut geen waarde voor de voorgeschiedenis van de woorden die al bestonden vóór de socialisatie van de spreker.

Alle taal ontstaat in contactsituaties, dat wil zeggen binnen groepen mensen. In onze maatschappij zijn dat bijvoorbeeld het gezin, de speelgenoten en klasgenoten (vaak peer-group genoemd), geografische eenheden van allerlei omvang, de school, de media, hobby- of vakgenootschappen, werkomgevingen en dergelijke. Mensen die in eentalige omgevingen wonen hebben daardoor een woordenschat, die zich geleidelijk uitbreidt en dan verschillende functies kan vervullen; is de taalomgeving meertalig, dan kunnen talen uit het aanbod zich specialiseren.

Vol uitgebouwde talen, waaronder het Nederlands, vervullen al de genoemde functies; dialecten en minderheidstalen slechts een deel van deze

functies. Zolang kleine kinderen socialiseren in zo'n minderheidstaal, is er een basisvocabulary aanwezig; andere, overdekkende, talen²⁸ kunnen deelfuncties vertegenwoordigen. In die functies vertonen de moedertalen dan lacunes. Adstraattalen, dat wil zeggen cultuurtalen die een deel van de "hogere" functies hebben overgenomen, kunnen ook dergelijke lacunes tweebrengen: als het onderwijs in een bepaalde discipline in de adstraattaal (Latijn, of Engels) plaatsvindt, is het mogelijk dat de moedertaal van de betrokkenen op dat gebied lacunes bevat.

Talen zijn in voortdurende ontwikkeling; de beschrijving ervan in grammatica of woordenboek kan niet anders dan een momentopname zijn. Op zo'n moment zijn er verschillende generaties (drie à vier, eventueel uitgebreid met tussengeneraties) aan het woord. In sommige situaties zal er een grote mate van continuïteit aanwezig zijn, maar bij ingrijpende gebeurtenissen, in de politiek, de sociale verhoudingen, het schoolsysteem, de technische vernieuwingen, ontstaat er ook een breuk in het taalgebruik. Hierdoor is het niet mogelijk de taal van een momentopname te definiëren; voor iedere taalgebruiker is er een speciale selectie die samenhangt met zijn of haar plaats in de maatschappij, waarbij variabelen als generatie, geslacht, sociale klasse, soort opleiding een rol spelen. De 'algemene taal' is daarom een abstractie; voor zover deze vastgelegd is in een institutioneel kader (woordenboeken, onderwijs, de krant en andere media) is de samenstelling van die instituties van belang (bijvoorbeeld leeftijd en geslacht, regionale herkomst en ideologie van de woordenboekmakers).

Bronnen van informatie

Een studie als de onderhavige moet wel uitgaan van het idiolect van de schrijver: alleen daarin zijn de noodzakelijke intuïties te vinden. Of en wanneer voor een bepaalde situatie (bijvoorbeeld die van de ijsberg) *loslaten*, *losraken* of *losbreken* gezegd kan worden; kan alleen door introspectie bepaald worden. Over het gebruik van anderen kan alleen indirect gerapporteerd worden: door gerichte ondervraging, door documentatie, of door een beschouwing die daarop gebaseerd is. Al deze bronnen leveren informatie op over gebruiksmogelijkheden. Citaten zijn stukjes communicatie die betrekking hebben op buitentalige referenten en die kennis daaromtrent overdragen door een zekere mate van abstractie: situatietypen die het mogelijk maken de referent te herscheppen in een ander brein.

De code waarin de informatie overgedragen wordt is een taalsysteem dat de deelnemers aan de communicatie in grote lijnen gemeen hebben. Passieve kennis van andermans code en het interpretatievermogen dat

²⁸ De Duitse term is *Dachsprache*.

iedere taalgebruiker bezit maakt het mogelijk om ook elementen die niet in je eigen code zitten te begrijpen. Dat interpretatievermogen is sterk kontekstgebonden en hangt samen met de kennis die wij van onze wereld hebben: wat wij weten over het gedrag van ijsbergen geeft ons de mogelijkheid om the *iceberg breaks loose* of *breaks off* te begrijpen, ook al zou in ons eigen taalsysteem de *ijsberg breekt los* of *breekt eraf* geen acceptabele zin zijn.

Conclusie en suggesties voor verder onderzoek

In dit hoofdstuk heb ik een specifiek woord onderzocht, geprobeerd daarvan de betekenis te achterhalen door introspectie, woordenboekvergelijking en gebruikmaking van materiaal van het uitgebreide corpus dat internet is. Ik heb geprobeerd dat materiaal te ordenen in een netwerk van deelbetekenissen, waarbij onder netwerk wordt verstaan een complex van knopen die door zijden of kanten onderling worden verbonden. Zo'n netwerk uit te tekenen laat ik graag aan de lezer over, maar ik heb geprobeerd om in alle gevallen de verbanden tussen deelbetekenissen duidelijk te maken. Voor de formulering van de betekenissen en hun verbanden heb ik me laten inspireren door de semantische theorie van Jackendoff.

De relatie tussen het stelsel van deelbetekenissen en de voorbeeldzinnen heb ik ontleend aan het werk van Annette Herskovits, voor wie de individuele situation-tokens gezien worden als concrete vertegenwoordigers van situation-types, waaruit dan weer use-types geabstraheerd worden. Woorden zijn namen voor use-types en voor ieder use-type is een (deel)betekenis van de bewuste naam beschikbaar. Het stelsel van use-types en daardoor van deelbetekenissen van bepaalde woorden is voortdurend aan verandering onderhevig, vanwege de veranderingen in de maatschappij en de daarmee samenhangende behoefte aan nieuwe begrippen en nieuwe namen of nieuw gebruik van oude namen voor die begrippen. Controle van de woordenboeken heeft aangetoond dat deze sterk achterlopen bij de huidige situatie wat betreft de volledigheid en de formulering van de betekenissen.

Contrastief onderzoek zal moeten proberen om talen op een bepaald terrein met elkaar te vergelijken, uitgaande van de benamingen voor de use-types. In vervolgonderzoek is het zinnig na te gaan wat andere talen met de besproken situaties gedaan hebben. Dat is één vorm van vervolgonderzoek. Een tweede aspect om te onderzoeken is wat voor soort benamingen er gebruikt zijn. Het Nederlands heeft in deze gevallen gekozen voor een samenstelling, andere talen hebben andere oplossingen, vergelijk de prefixafleidingen *release/rilasciare* of de betrekkelijk ondoorzichtige woorden *abandonner/abbandonare*. Een derde onderzoekslijn zou

diachronisch kunnen zijn; interessante vragen zijn dan bijvoorbeeld hoe het intransitieve *loslaten* zich in het Nederlands, en alleen in het Nederlands, heeft afgesplitst van de transitieve betekenissen. Er zou ook plaats kunnen zijn voor methodologische vragen, zoals wat de beste methoden zijn om internetcorpora te benutten. Op het theoretische vlak zou het interessant zijn alle mogelijkheden van het systeem van Jackendoff in detail te onderzoeken. En ten slotte zou ik terug willen gaan naar de aanleiding tot dit onderzoek, namelijk de betekenisstructuur van een basiswerkwoord als *laten*, waarvan *loslaten* slechts een klein schakeltje vertegenwoordigt.

Bibliografie

- Boer, Minne G. de. 'Problemi dell'entrata lessicale polisemica. Il verbo *lasciare*', in Federico Albano Leoni & Nicola De Blasi (red.). *Lessico e Semantica*. Atti del XII Congresso Internazionale di Studi, Sorrento, 19-21 maggio 1978 (=SLI 17/I). Roma: Bulzoni, 1981: 311-326 (In deze bundel opgenomen als hoofdstuk 4: 'Het werkwoord *lasciare* en de polysemie', 65-81).
- _____ & M. Francesca van Tiel. 'To Raise or Not To Raise'. In Francesco Albano Leoni & M. Rosaria Pigliascio (red.) *La grammatica: aspetti teorici e didattici*. Atti del IX Congresso Internazionale di Studi, Roma: 31 maggio-2 giugno 1975 (= SLI 13). Roma: Bulzoni, 1979: 417-444.
- Bogaards, Paul. *Van Dale Groot woordenboek Nederlands-Frans*. Utrecht/Antwerpen: Van Dale Lexicografie, 1991.
- Cortelazzo, Manlio & Paolo Zolli. *Il nuovo Etimologico = DELI – Dizionario Etimologico della Lingua Italiana*, tweede editie, verzorgd door Manlio Cortelazzo & Michele A. Cortelazzo. Bologna: Zanichelli, 1999.
- Cox, H.L. *Van Dale Groot woordenboek Nederlands-Duits*. Utrecht/Antwerpen: Van Dale Lexicografie, 1990.
- Herskovits, Annette. *Language and Spatial Cognition*. Cambridge etc.: Cambridge University Press, 1986.
- Jackendoff, Ray S. 'Morphological and Semantic Regularities in the Lexicon' *Language*, 51 (1975): 639-671.
- _____ . 'Toward an Explanatory Semantic Representation' *Linguistic Inquiry*, 7 (1976): 29-57.
- _____ . *Semantics and Cognition*'. Cambridge Massachusetts: The MIT Press, 1983.
- _____ . *Semantic Structures*. Cambridge Massachusetts: The MIT Press, 1990.
- Koppenol, Johan. 'De schepping anno 1654; oudere letterkunde en de verbeelding'. Oratie Vrije Universiteit, Amsterdam, 2001, gepubliceerd in dbnl:
http://www.dbnl.org/tekst/kopp002sche01_01/colofon.htm
- Kruyskamp, C. *Van Dale Groot Woordenboek der Nederlandse Taal*, tiende druk. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1976.
- Lo Cascio, Vincenzo. *Van Dale Handwoordenboek Nederlands-Italiaans/Zanichelli Dizionario Neerlandese-Italiano*. Utrecht/Antwerpen: Van Dale Lexicografie & Bologna: Zanichelli, 2001.
- Martin, W. & G.A.J. Tops. *Van Dale Groot woordenboek Nederlands-Engels*. Utrecht/Antwerpen: Van Dale Lexicografie, 1986.
- Woordenboek der Nederlandsche Taal*.
<http://www.nu.nl/.../woordenboek-der-nederlandsche-taal-online.html>.